

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Knidoslu Aphrodite

**Ekrem Akurgal ile Türk Düşünce
Hayatı Üzerine Konuşma**

Murat Katoğlu

1983 yılında dönemin *Felsefe Dergisi* için
Murat Katoğlu, Ordinaryüs Prof. Ekrem
Akurgal ile bir araya gelir ve iki gün sürecek
bir söyleşi yapar.

Her konuya geniş perspektiften yaklaşan
Akurgal söyleşi içinde, üniversite, bilim,
sanatın ulusal ve evrensel değerleri, laiklik,
“milli kültür”, üslup ve orijinalite
sorunlarına da değinir.

Genişletilmiş bu baskısında *Knidoslu Aphrodite*,
1983’ten bu yana hâlâ tartışılan ve tartışılmaya
devam edecek birçok konuyu içeriyor...

 [kirmizikedi.com](https://twitter.com/kirmizikedi)
 [/kirmizikediayinevi](https://www.facebook.com/kirmizikediayinevi)
 [/krmzikedikitap](https://www.instagram.com/krmzikedikitap)
 [/kirmizikediayinevi](https://www.youtube.com/kirmizikediayinevi)

₺ 18

KDV muafiyeti uygulanmıştır

9 786052 985540

Ekrem Akurgal

30 Mart 1911'de Hayfa kentinin Tulkarem kasabasında doğdu. İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra Hukuk Fakültesi'ne kaydoldu. Bu sırada bir arkeoloji bursu kazanarak 1932'de Almanya'ya gitti. 1940 yılına kadar ünlü arkeolog Gerhart Rodenwaldt'ın yanında klasik arkeoloji öğrenimi gördü. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 1957'de ordinaryüs profesör oldu. Aynı fakültede 1958-59'da dekanlık görevinde bulundu.

İlk kazılarına 1948'de başladı. Foça, Çandarlı ve İzmir antik kentlerini buldu, Eriyhtrai antik kentini ortaya çıkardı. Avrupa'da İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca eserleri yayımlandı. 1956 yılında Türk Sanat Tarihi Kürsüsü'nün kurulmasına öncülük etti. Princeton, Berlin ve Viyana üniversitelerinde birer yıl konuk profesör olarak ders verdi. Federal Almanya Büyük Liyakat Nişanı Yıldızlı Rütbesi, Goethe Madalyası, İtalyan Commandatore Nişanı ve Fransa Cumhurbaşkanı tarafından verilen Légion d'Honneur Officier Rütbesi sahibiydi. 2002'de yaşamını sürdürdüğü İzmir'de hayata veda etti.

Murat Katoğlu

1939'da Ankara'da doğdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi ve Tiyatro bölümlerini bitirdi. Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde asistanlık yaptı. 1978-79'da Kültür Bakanlığı'nda Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Müsteşar Yardımcılığı yaptı. 1980'den itibaren Ankara Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde Sanat Tarihi, Tiyatro, Kültür Tarihi dersleri verdi. Süreyya Operası'nın yeniden kullanıma açılmasında etkin rol oynayan Katoğlu'nun ayrıca çeşitli dergi ve gazetelerde sanat ve kültür konularında yazıları yayınlandı.

Kırmızı Kedi Yayınevi: 1177

Turuncu Kitaplar: 36

*Knidoslu Aphrodite - Ekrem Akurgal ile
Türk Düşünce Hayatı Üzerine Konuşma*
Murat Katoğlu

© Murat Katoğlu, 2003

© Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018

Yayın Yönetmeni: Enis Batur

Editör: Çağlayan Çevik

Son okuma: Ayça Metin

Kapak Uygulama: Cüneyt Çomoğlu

Sayfa Tasarımı: Taylan Polat

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, elektronik veya mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Bu kitabın ilk baskısı 2003 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından yapılmıştır. Bu basım, ilk baskıda yer almayan “Ek”lerle genişletilmiş halidir.

Kırmızı Kedi’de Birinci Basım: Kasım 2019, İstanbul.

ISBN: 978-605-298-554-0

Kırmızı Kedi Sertifika No: 40620

Baskı: Pasifik Ofset

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İSTANBUL

Tel: 0212 412 17 77 Sertifika No: 44451

Kırmızı Kedi Yayınevi

kirmizikedi@kirmizikedi.com / www.kirmizikedi.com

facebook.com: kirmizikedi yayinevi / twitter.com: krmzikedikitap

instagram: kirmizikedi yayinevi

Ömer Avni Mah. Emektar Sok. No: 18 Gümüşsuyu 34427 İSTANBUL

T: 0212 244 89 82 F: 0212 244 09 48

Murat Katoğlu

KNİDOSLU APHRODİTE

Ekrem Akurgal İle
Türk Düşünce Hayatı Üzerine Konuşma

Yeni Baskıya Önsöz

Ekrem Akurgal ile 1983 yılının sonunda ve 1984'ün ilk günlerinde, dört gün buluşarak, o sıralarda yayımlanmakta olan *Felsefe Dergisi* için uzun ve geniş çaplı bir konuşma yapmıştık. Derginin yayımcılarından Önay Sözer ve Hilmi Yavuz, bu konuşmayı hem Ankara'da bulunmam hem de Ekrem Akurgal ile 1958'de hoca-öğrenci aşinalığıyla başlayıp sonra içtenlikli bir dostlukla süren yakınlığım dolayısıyla benden istemişlerdi. Ekrem Bey ile Ankara'da, Çankaya Cinnah Caddesi'ndeki evinde sohbet ettik. Bu sohbetin büyük bölümü, benim ve bana Hilmi Yavuz ile Önay Sözer'in Akurgal'a sormam için gönderdiği sorular ve hocanın cevaplarından oluştu. Bu kısımları banda kaydettik.

Bant çözümlerini Ekrem Akurgal gözden geçirdi. Ne var ki bu görüşmenin yayımlanması çeşitli nedenlerle gecikmiş, ancak sevgili Ekrem Bey'in ölümünden sonra yapılabilmisti. Kitabın ilk iki baskısının önsüzünde Akurgal ile yaptığımız uzun söyleşinin "Milli Müze" meselesiyle ilgili notuna yer vermediğimi belirtmiştim. Daha özel ya da mesleki olduğunu düşünmüştüm. Milli Müze ya da Devlet Müzesi; yani gerek tarihsel dönemlerin gerekse günümüzün sanatı örneklerini kronolojik olarak sergileyen bir merkezi müzenin yokluğu Türk müzeciliği ve kültür hayatı bakımından ciddi bir eksiklikti. Konuyu değerli Akurgal ile zaman zaman tartışırdık. Bu söyleşi sırasında da yine dile getirmiştik. Türkiye müzeciliğinde bu önemli eksiklik sürüyor. *Knidoslu Aphrodite*'nin 'Kırmızı Kedi Yayınevi' tarafından yapılan yeni baskısında Ekrem Bey ile söyleşimizin bu konudaki bölümünü de kitaba eklemek istedim.

Bu konuşma metni, aradan uzun zaman geçmesine rağmen bugün hâlâ tartışılan birçok konuyu kapsıyor. Akurgal'ın üniversite,

bilim, nitelik kaygısı, sanatın ulusal ve evrensel değerleri sorunu, üslup ve orijinalite sorunu, Cumhuriyet-laiklik ve tarih anlayışı konularındaki net ve kararlı düşünceleri, güncelliği süren bu tartışmaların yıllarca önce nesnel bir bakışla nasıl ele alındığını belgeliyor. Okuyucuya şunu da hatırlatalım... Konuşmanın yapıldığı tarihte henüz yüksek öğretim kurum ve yeni sistemi hayatımızda yer almamıştı.

Üniversite ve bilim, Türkiye'nin yaklaşık 150 yıldır gündemindeki önemli bir konudur. Özerklik, eğitim kalitesi, bilimsel araştırma sorumluluğu ve olanakları, hemen hemen aynı kavramlarla 19. yüzyılın son çeyreğinden beri irdelenir.

Ekrem Akurgal'ın üniversiteye bakışı ve verdiği değer, adeta Ziya Gökalp'in üniversite idealini çağırıştırır. Akurgal, Türkiye için çoğu zaman siyasal çekişmeye dönüşen üniversite sorununu, üstelik hem kargaşa hem kurumlaşma dönemi olan 1940'lardan başlayarak gözlemledi. 1946'da ilk üniversite kanununun getirdiğı yenilikleri yaşadığı

gibi, Ankara Üniversitesi'nde siyah-beyaz halindeki politik zıtlaşmaların da tanığı oldu. Tabiatı gereği bu zıtlaşmaların dışında kaldı. Ancak konuşma metninden de anlaşılacağı gibi özlü, ciddi, araştırmacı, metotlu çalışan bilim insanlarına, sanatçılara ve edebiyatçılara daima sıcak yaklaştı.

Bilim ve sanatta verimli ve yaratıcı olmanın bir ülke için "olmazsa olmaz" koşul sayılmasını; yetenekli ve istekli gençlere olanak sağlanmasını her zaman savundu. Yine metinde görüleceği gibi, bilimsel nesnelliği, gerçek arayışını temel ilke olarak benimsemiş olan Ekrem Akurgal; sosyal bilimlerin ülke için vazgeçilmezliğini ve toplum yaşamındaki önemini vurguluyor. Onun değindiği bu sorunun, 1990'larda Türkiye Bilimler Akademisi kurulmuş olmasına ve üniversitelerin çoğalmasına karşın istenen düzeye ve olanaklara kavuştuğunu söyleyebilir miyiz? Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Akurgal'ın konuya yaklaşımındaki içtenlik, inanç ve bilinçtir.

Murat Katoğlu

Ekrem Akurgal ile Türk Düşünce Hayatı Üzerine Konuşma

(Ankara, 29-30 Aralık 1983)

Murat Katoğlu: *Efendim, sizinle Felsefe Dergisi'nde yayımlanmak üzere bazı konuları konuşmayı düşündük. Arkeoloji ile ilgili değil. Daha önce anlattığım gibi Türkiye'nin düşünce hayatıyla ilgili konular olacak. Önay Sözer'in, Hilmi Yavuz'un ve benim sorularımdan oluşan bu konuşmayı yapmak bana düştü. İlk soru bana ait. Şöyle toplayalım: Cumhuriyet döneminin, sosyal bilimler; bu arada tarih, arkeoloji, edebiyat tarihi, sanat alanlarında yetişen ilk kuşağı, –yani sizin kuşağınız– araştırmalarını daima toplumsal sorunlarla etkileşim ve hesaplaşma içinde gördüler sanırım. İşlerini, Batılılaşma,*

çağdaşlaşma, bütünüyle kültür sorununun ayrılmaz bir parçası olarak algıladılar ve benimsediler. Anadolu uygarlığının bir süreç olduğu, Yeni Türkiye'nin bir süreç içinde yaratılan kültür varlıklarının mirasçısı olduğu görüşü değişik biçimlerle de olsa egemendi. Ama asıl önemlisi çalışmaların sorunsala, Yeni Türkiye'nin kültürel oluşumuna yönelmesi ve bu oluşuma katkıda bulunma heyecanıydı. Geçmişin araştırılması yalnızca bir uzmanlık ya da bilim merakından gelmiyordu. Günün ve geleceğin oluşumu bu araştırmalardan kaynaklanarak tartışılıp yorumlanıyordu. Demek ki güncel ile bilimsel çaba belli ölçüler içinde etkileşimdeydi. Bugün ise özellikle arkeoloji dünyasının daha içine kapalı olduğunu görüyoruz. İşin turizm yanı olmasa, büsbütün hayattan soyutlanacak bu durum yalnızca bilimselliğin-uzmanlaşmanın yoğunlaştığı iddiasıyla savunulabilir ve açıklanabilir mi? Bu bilim dallarının hayatla ilişkisi; sosyal ve kültürel boyutu kısıtlanmadı/ihmal edilmedi mi? Biraz uzun ve açıklama, iddia getiren bir soru ama hocam, siz işin kültür politikası yönüyle daima ilgili olan biri olarak neler söyleyebilirsiniz?

Ekrem AKURGAL: Öyle sanıyorum ki esaslı bir konuya değiniyorsunuz. Günümüzün de problemlerinden biri. Elbette ki biz şimdi uzmanlık çağındayız. Ancak uzman, bir branşta ilerler. Diğer uzman da ilerliyor, öteki uzmanlar da ilerliyor, ama birbirimizden haberimiz olmazsa, elde ettiğimiz sonuçlardan bir bileşke çıkaramazsak neye yarar? Bu itibarla ana sorun elbette ki uzlaşmanın derin, köklü olması gerektiği. Ancak bunun dışında işin felsefesini yapmak, ilimler arasındaki irtibatı kurmak... Demin söylediğiniz etnoloji, sanat tarihi, tarih, arkeoloji; bunlar o kadar birbirine bağlı branşlar ki, tarih zaten hepsini bir araya getiriyor değil mi?

M. K.: *Etnoloji mesela, bir üretim, gündelik tüketimde olan şeyler; nesneler, töreler vs.*

E. A.: Gayet tabii, bu itibarla eğer bu irtibat sağlanmazsa, bir tarafından uzmanlığın ulaştığı sonuçlar acaba yeteri kadar değerlendirilmiş olur mu? Bu bir eksikliktir. Şunu söyleyeceğim, bugün haklısınız, genellikle uzlaşma var da yurdun kültür sorunlarına

yaklaşım yok... Ben bunun çeşitli sebeplerini görüyorum. Şu anda konuşup birbirimizi tamamlayacağız... Atatürk devrinde yaşadım ben, Atatürk'ün Avrupa'ya gönderdiği gençlerden birisiyim. Hukuk okuyordum, ikinci sınıfa geçmiştim ve hukuku sevmiştim. Arkadaşlarla etraflı, güzel tartışmalar yapıyorduk. Hatta imtihanı kazanıp da gideceğim zaman, "Yahu niye gidiyorsun, hukuku bırakıp da nasıl gidersin?" dediler... O zamanlar, ki Atatürk'ün tarih tezinin ortaya çıktığı senelerdi, ben 1930'da liseden mezun oldum. 1931'de hukukta okuyordum ama bir taraftan da Türk Tarih Kurumu teşekkül (oluşum) halinde, işte yazılar çıkıyor günlük gazetelerde, onları takip ederdim. O zamandan başladı bu heyecan bende...

Tarihle ilgili, memleket sorunları; bir tek konu değil de global sorunlar, genel sorunlar ve ondan dolayı sosyal konularla ilgilendim. Geniş anlamda tarihle ilgilenmek... Dikkat ederseniz o devirde yani 1925'leri katarsanız, gerçi ben 30 kuşağındanım ama benden önce, mesela bizim branşlarda, uzaktan da olsa

Hilmi Ziya Ülken, sonra Suut Kemal Bey (Yetkin), şimdilerde –sizin örnek verdiğiniz tiplerden– sanat tarihçimiz İpşiroğlu (Mazhar Şevket) geniş bir kültürle felsefe ile sanat tarihini birleştirmişlerdir. Tabii bunların içinde Macit Gökberk gibi bir felsefeci, zaten branşı itibarıyla konulara geniş çapta yaklaşımı olan bir bilim adamı. Şu anda daha birçok isim söylemek mümkün ama aklıma hemen bunlar geldi. Benden hemen biraz önceki kuşak ki, Hilmi Ziya-Suut Kemal kuşağıdır, İpşiroğlu’nu da ilave edebiliriz bence. Tabii daha çok sanat tarihi, arkeoloji gibi alanların isimlerini söylüyorum konuyu dağıtmamak için ve çizmeden yukarı çıkmamak için... O devirlerde daha çok genel bir yaklaşım vardı. Mesela Hilmi Ziya Bey felsefeciydi ama sanat tarihi de yazdı. İyi de etti. Bir felsefecinin sanata yaklaşımı başka oluyor. Ama tabii o zaman uzmanlık eksikti. Suut Kemal Bey için de aynı şeyi söyleyebiliriz, kıymetinden bir şey eksiltmez. Çünkü bunlar mütefekkir insanlardı. Uzmanlaşma yoluna sonradan girdiler. Mesela aralarında en çok uzmanlaşan İpşiroğlu oldu. Mükemmel

bir uzman oldu. Suut Kemal Bey daha genelde kaldı. Uzman olmasa da gayet güzeldir sanat tarihi kitapları değil mi? Siz de talebesi olarak kendisini tanırdınız.

Şimdi, aşağı yukarı benim kuşağımla, yani Atatürk'ün Avrupa'ya gönderdiği, bizim dahil olduğumuz 30 kişi kadar grupta, bir genel mütefekkirler devrinden, bir uzmanlar devrine intikal ettik diyebiliriz, çeşitli branşlarda... 1931'de "uzman" olarak yetiştirmeye yöneldik. Zaten bunun için gittik ve bu hâlâ devam ediyor. Uzmanlaşmak birinci planda... Ama sizin uyarınıza uymak isterim, çok doğrudur; derin kuyularda çalışıyorlar, ama birbirleriyle bağlantıları yok, sağdaki kuyu nereye inmiş, ben soldakinideyim, bir şey bilmiyorum; ortadaki veya daha ilerimizdeki, güneyimizdeki yahut şuradaki kuyularda neler olmuş haberimiz yok... Bunları birleştirmek lazım.

Ben daha talebeyken *Ulus*'a¹ yazı yazardım. Almanya'da talebeyken... Sonra Suut

1 *Ulus*; Ankara'da yayımlanan, CHP'nin çıkardığı günlük gazete.

Kemal Bey'i tanırdım. *Ulus* gazetesinde kocaman bir sayfası vardı. Edebiyat, felsefe, sanat... Ben o zaman askerdim, üç sene yaptım. Ama uzmanlık alanımda da çalışmıyordum. "*Türk Bahçesi*", "*Türk Sanatı*" diye yazılar yazdım. O zaman da ortada hemen hiçbir sanat tarihçisi yoktu, bir İpşiroğlu vardı. Suut Bey de daha çok estetikçi, edebiyatçıydı. Bize şeflik ettiği zaman *Ulus* gazetesinde toplardı sanatçıları, edebiyatçıları, şairleri, kimler varsa... Bunun da etkisi olmuştur genel, çeşitli konularda yazmaya. Sonra Kutsi Tecer; *Ülkü*'deydi², beni birkaç defa çağırdı, bir iki yazımı görmüş, "Ekrem Bey bu çeşit yazılar az, gayret edin çalışın" dedi. Ben *Ülkü*'ye de yazdım. Bunlar beni çeşitli konulara sevk etmiştir, Atatürk devrinin özelliğidir.

Biliyorsunuz "Tarih Tezi" çok şümüllüdür, kapsamlı, bir tek konuya bağlı değil... Geniş bir çerçeve içindeydi. Herhalde bu itiyatlar, alışkanlıklarla biraz da yaratılış, ben başından beri çeşitli konularda yazdım.

2 *Ülkü*, Ankara Halkevi'nin yayımladığı sanat, edebiyat ve düşün dergisi.

Aslında insanın genel konulara biraz olgun yaşımdan itibaren başlaması lazım... Genç bir adamın daha hiçbir branşta etkinlik, uzmanlık kazanmadan genel konulara gitmesi tehlikelidir. Birçok genellemeler yapılır, yanlış yollara sapılır; doğru değil. Hiç olmazsa insan bir sahanın egemeni olmalı ki ötekilerde de hadi biraz bunun dışına çıkabilsin... Bu da lazım. Bir araştırmacının, uzmanın felsefi veya sosyal yazılara yönelmesi için olgunluk çağında olması gerekir. Bende biraz erken başladı. Ee, tabii yazılarım arasında fark var. Yine o zaman uzmanlık çeşidinde yazılardı. Aphrodite üzerine yazdım mesela, "Knidoslu Aphrodite". Mesela "Türk Bahçesi" ... Mesela Anıtkabir'in tenkid; Emin Onat'ın kazandığı Atatürk Mezar Anıtı'nı tenkit... Aklıma bunlar geliyor, o zaman Ankara sokaklarında aslanlar vardı, her köşede, bilmem siz hatırlıyor musunuz? Antik kazılardan çıkan heykeller. Hemen her meydanda bir iki aslan vardı... Bunlar üzerine yazdım. 1940'larda yazılmış kırk tane kadar yazım var.

Teşhisiniz yerindedir... Tarihçilerin arasında bir iddia vardı; “Osmanlı tarihi bugün yazılmaz.” Ben ise bunun tamamıyla aksi düşüncedeyim. Tarih Kurumu Genel Sekreteri’ydim. 1958’lerdi. Bir gün beni Cumhurbaşkanı Celal Bayar çağırdı. Dedi ki, “Tarih Kurumu bir konuda, Osmanlı tarihinde beş cilt, sekiz cilt yazıyor, ben onu nasıl okuyacağım? Bana bir cilt Selçuklu, iki cilt Osmanlı Tarihi yazsanız...” Para da verdi, gittim arkadaşlarla konuştum. Birçoğu, “Osmanlı tarihi şimdi yazılmaz, biz daha meseleleri halletmedik” yanıtını verdiler. Halbuki doğru değil, elbette yazılır, niçin yazılmasın? Nitekim Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu’nun yükselme çağı için güzel bir eser verdi. Elbette ki Ömer Lütfi Barkan’ın yaptığı gibi arşiv çalışmalarına, detaylı araştırmalara ihtiyaç vardır. Ama sentez yazılarına da gerek var. Osmanlı tarihinin biz bugün bir sentezini yaparız, o eksik olabilir. Bizden sonra gelen kuşak bir ikinci sentezini yapar. Bu devamlı olarak gider. Onun için “...Biz daha hazır değiliz” iddiası olamaz. Bir kısım

değerli arkadaşlarla daima bunun mücadelesini verdim. Niçin genel tarihe doğru, genel açıdan bakmak yaklaşımından uzak dururlar anlayamıyorum. Nitekim bunu yapanlar var. Örneğin Niyazi Berkes yaptı. Kendisi sosyolog olmakla beraber tarihi konulara öyle güzel girdi ki, arşivlere dayanarak güzel yazılar yazdı. Bu çeşit insanlarımız nispeten az. O devirde de, yani benim yetiştiğim Dil Tarih Fakültesi'nin ilk kurulduğu devirlerde, bir iki arkadaşımız vardı. Genel anlamda yaklaşım yaparlardı... Berkes gibi mesela... Orhan Burian gibi, ki erken yaşta öldü. Bir diğeri Pertev Naili Boratav, birinci sınıf bir uzman, ama daha da geniş konulara girmişti. Muzafer Şerif Başoğlu vardı biliyorsunuz, sosyologdu, psikologdu. Mecmuaları vardı: *Yurt ve Dünya*, orada yazarlardı. Aralarında fazla politik olan bir iki kişi vardı, onların isimlerini özellikle söylemedim, çünkü sırf politik cepheden gitmişlerdir. İsimlerini andıklarım ilmi sahada çalıştılar. Onların da politik bazı hareketleri olmuştur ama, esasları ilimdi. Mesela Pertev Naili, Niyazi Berkes ilimde ve

konuda kalmış insanlardır. Bu itibarla işte sizin; benim kuşağım olarak söylediğiniz kimseler için, benim ait olduğum kuşak olarak bu insanları söyleyebiliriz.

M. K.: *Söylemek istediğim bu; mesela bakın siz bir arkeolog olarak bütün bu çevre ile hep ilgi içinde oldunuz, olmuşsunuz.*

E. A.: Gayet tabii.

M. K.: *Kendi mesleğinizden ayrılmadan bütün bu komşu disiplinlerle ilgilendiniz. Zaten yazılarınızda, konferanslarınızda, Türkiye'nin kültür sorunlarından sürekli bahsetmeniz, daha doğrusu bu konuyu sorun edinmeniz de bu endişenizden ileri gelmiyor mu? Yani işin bütününe kavrayabilmek, bu uzmanlığa aykırı bir şey değil...*

E. A.: Tabii, ama bakın şimdi verdiğim örneklerde Boratav, İpşiroğlu o da uzmanlığa girdi; mesela o da önce genel estetikçiydi, daha sonra Avrupa sanatını tanıyan bir insan sıfatıyla Türk sanatına yöneldi ve gerçekten Almanya'da, İsviçre'de yayımladığı birkaç cilt vardır, *İslamda Resim* vb. Bunlar çok

beğenilen ve başarı kazanmış kitaplardır. Sonra bir Suat Yakup Baydur³ vardır, bizim Almanya'ya gittiğimiz arkadaşlardan. O da çok erken öldü, Orhan Burian Bey'den de erken öldü, o da genel konulara dil bakımından da yaklaşım yapardı. Kranz⁴ vardı burada, İstanbul Üniversitesi'nden, Alman felsefeci, onun da etkisi altındaydı, tercümanlığını yapardı. Bizim Ankara'da bir muhitimiz vardı. Şöyle ki: mimarlar muhiti vardı mesela, onlarla yakın temasım vardı. Mesela Bonatz⁵ benden yaşlıydı ama dostluk kurduk, arkeolojiye meraklıydı. Bizim mimarlardan Kemali Söylemezoğlu vardı. Daha sonra İTÜ Mimarlık Fakültesi profesörü oldu. Onun yakın arkadaşları, bir çatı katında buluşurduk. Nurullah Ataç'ın etrafında, Kutlu'da, Özen'de⁶ Macit Gökberk Ankara'ya sık sık gelirdi.

3 Suat Yakup Baydur'un dil ve kültür yazılarından oluşan kitabı için bkz. *Dil ve Kültür Kırmızı Kedi Yayınları*, 2019.

4 Walther Kranz; o yıllarda İstanbul ve Ankara üniversitelerinde ders veren klasik filolog ve felsefe profesörü.

5 Paul Bonatz; İTÜ'de ders vermiş, çeşitli kamu yapılarını projelendirmiş Avusturyalı mimar. Ankara'daki Opera binası, Saraçoğlu mahallesi Bonatz'ın tasarımlarıdır.

6 Kutlu ve Özen; 1940-1955 Ankara'sında sanatçı, yazar ve bilim insanlarının uğrak yeri olan lokanta ve pastanedir.

Etrafında birçok genç insan (Ataç'ın yani), ben de zaman zaman giderdim. Onun da müridi olduk demeyelim ama çevresinde birçok konularda konuşulurdu ve katılırdım. Mesela Azra Erhat, bizim fakülteden, o da geniş konulara girerdi. Suut Kemal Yetkin'in çevresi vardı... Orhan Veli ile askerlikte bir bölükte idik. Oktay Rıfat ile de kısa bir dostluğumuz oldu. Eşlerimiz aynı lisede hocaydılar, buluşur görüşürdük. Mesela Cevat Dursunoğlu vardı.⁷ Her hafta evinde aydınlar toplantısı, "semaver" konuşmaları olurdu.

M. K.: *Söylediklerinizden kültür ortamında çeşitli branşlardaki insanların daima bir iletişim içinde oldukları ve ortak kaygıları paylaştıkları görünüyor. Bugün bir kopukluk, bir soyutlanma var gibi...*

E. A.: Var, evet var... Benim kuşaktan Sinanoğulları da var, Suat ve Samim.⁸ Benden

7 Cevat Dursunoğlu; eğitimci, politikacı. Milli Mücadele dönemi Erzurumlu öncü aydınlardan.

8 Suat Sinanoğlu; daha sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yunan Dili ve Edebiyatı profesörü, Samim Sinanoğlu ise aynı fakültenin Latin Dili ve Edebiyatı profesörü oldu.

daha gençtiler ama birlikteydik. Hatta Osman Turan⁹ diye bir arkadaşımız vardı, mesela o tamamıyla başka bir istikameti işlerdi. Sinanoğulları ve demin bahsettiğim bazı arkadaşlarla antik kültür cephesini işlerdik, değişik kültür yaklaşımlarımız olurdu. Orhan Burian¹⁰ çok geniş kültürlü bir insandı. Avrupa kafasıyla antik devire de önem vererek bir sürü konferanslar tertip ederdik. Uzun sürmedi, sürmedi ama verimli oldu. Memleket problemlerine yaklaştık. Epey de dinleyicimiz vardı fakültede 333 numaralı odada konuşurduk. 30-40 kişilik bir dinleyici olurdu, ama özlü. Genç asistanlar, öğrenciler gelir dinlerdi. Biz orada Batılılaşmayı, antik kültürün etkisini tartışırdık. Tuhaftır, o zaman da Amerikan kültürünün yayıcıları-taraftarları vardı. Bir kısım da vardı; illa milli kültür derlerdi. Bu konuşmamızda bir fırsatla buna da değinmek isterdim. “Milli kültür”le ne dediğimizi hâlâ anlamış değiliz.

9 Osman Turan; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Selçuklu Tarihi’nde uzmanlaşan profesör.

10 Orhan Burian; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İngiliz Filolojisi profesörü.

Milli kültür diyene sorun; söyleyecek cevabı yoktur. Ben bunun tecrübesini çok yaptım, bu kavramla ortaya çıkana sordum: “Nedir milli kültür?”, söyleyecek sözü yoktu; “Fatih”, “Kanuni” dedi... Efendim, bugün bir Avrupalıya sorsanız, Fransa’yı anlatın bana deseniz, adam 14. Louis mi diyecek, Napolyon mu diyecek?... Hayır, bir âlim, bir şair ismi verecek, filozof ismi verecek; biz padişah ismi veriyoruz. Milli kültürden bahse-derken o kadar yanlış bir tutum içindeyiz ki, milli olmak. Evet bize düşen bir ödev ve kutsal bir ödev, ama bu kutsal ödevin bir tarifini yapmak zorundayız. Ben sınırı aştım burada ama öteki konulara değinirken bunu tekrar ele alırız.

M. K.: *Efendim tabii kültür politikaları daima sizin önemli sorunuz oldu, onun için...*

E. A.: Şimdi Cevat Dursunoğlu’ndan, o muhterem şahsiyetten de bahsetmek isterim. Onun, çarşamba günleriydi galiba, Ankara’da evinde toplantıları olurdu. Orada çay içilirdi, kendisi Erzurumlu olduğu için bir taraftan

ay kaynar, saatlerce böyle meselelerden konuşulurdu. Ben çok gidemedim, mdavimlerden değildim, daha doğrusu yaşımız başımız da çok müsait değildi, biz nihayet bir doenttik. Onlar Kutsi Tecer ve arkadaşları Selahattin Batu, Cevat Memduh Altar, Hikmet Birand, Sabahattin Eyüboğlu, Tanpınar.

M. K.: *Tabii onların o dönemde, o devrin havası içinde bir de siyasi kimlikleri var...*

E. A.: Evet, çok doğru söylediniz ve Halk Partisi mütefekkirlerinden, liderlerinden y-kc Memduh şevket Esendal, evresinde Suut Kemal Bey, Banguoğlu, Reşat şemsettin Sirer.¹¹

M. K.: *Herhalde sık sık Tanpınar?*

E. A.: Evet, İstanbul'dan geldiği zamanlar daima Tanpınar... Fakat Dursunoğlu bu toplantılarda işin o kadar siyasi tarafına gitmezdi, daha çok kendisi de felsefeci olduğu için edebi ve sosyal konuların içinde dolaşılırdı.

11 Türk Dili profesörü Tahsin Banguoğlu, 1949-1950 yıllarında Milli Eğitim Bakanlığı; eğitimci Reşat şemsettin Sirer de 1946-1948'de Milli Eğitim Bakanlığı yaptılar.

Dursunoğlu bugünkü Türkiye'nin kültür hazinesinin babasıdır, bilinmeyen bir değerdir. Bunu söylemem lazım. Bugünkü üniversitede, –daha hepimiz, bütün öğrencileri ölmedik ama birçoğu da öldü– birçoklarının babasıdır. Cevat Dursunoğlu, tabii Atatürk'ün verdiği direktifler çerçevesinde Türk kültürünün hamurunu kardı. Bu büyük eğitimciye Türkiye çok şeyler borçludur. Türkiye'de genel anlamda bu konuların, sosyal problemlerin tümünün ele alınıp tetkik edilmesinde Cevat Dursunoğlu'nun adını, Almanya kültür müfettişliğini, onun “Çarşamba/Semaver” sohbetlerini minnetle anmak borcumuzdur.

M. K.: *Eğitimin, nitelikli eleman yetiştirilmesi ve sanat kurumlarının meydana getirilmesinde birinci dereceden rolü var hocam, ne güzel açtınız, mesela konservatuar. Ankara Devlet Konservatuarı'nın kuruluşunda, 1946 Üniversiteler Kanunu'nun çıkmasında Dursunoğlu'nun bilinçli katkıları hatırlanmalıdır.*

E. A.: Bütün bunlarda, daha birçok şeyin doğmasında Dursunoğlu vardır. Tabii

Tanpınar'ı yakından tanımak bana ayrıca Yüksek Kurul'da (Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu) beraber üyeyken nasip oldu. Orada iyi temasımız oldu...

M. K.: *İlk kurulduğundan itibaren Anıtlar Yüksek Kurulu'nda değil mi hocam?*

E. A.: Evet; Kutsi Tecer'in etkisini de taşıyım. Fazla bir temasımız olmadı ama, beni çağırdı, *Ülkü* için yazılar istedi. Demin söylemiştim, şu günler böyle yazılar lazım dedi; tabii bunlar insana şevk veriyor. Bu şekilde ve sizin söylediğiniz anlamda, doğru olan da o diyorum, benim uzmanlık dışında biraz da genel konularla irtibat kurmak hevesim şahsen böyle gelişti.

Ben talebelerime bu konuda pek örnek olamadım her nedense. Bugün üniversitenin ağır yükü var. Bir hocanın –siz de hocasınız, işin içindesiniz– verdiği derslerin fazlalığını düşünün. Bir de mesela arkeoloğun hafriyatını ve uzmanlık çalışmalarını ilave ederseniz, acaba genel konulara vakit kalıyor mu? Bunu devrimizin bir noksanı olarak görüyorum ve

umumiyetle Türkiye’de yalnız arkeolojide değil, sosyal bilimlerin diğer branşlarında da bu genellemeler yoktur. Biz biraz demode olduk. Atatürk devrinde tarih ve bizim dallar, birinci sınıf bilimdi, ideoloji ilmiydi adeta. Bugün önde giden teknolojidir ve sosyal bilimlerden de ancak iktisat. Çünkü her şey paraya, gelişmeye, kalkınmaya bağlı. Ama unutuluyor ki bir topluluğa yörengel veren teknisyen değil sosyal bilimcidir, bu disiplinlerden gelen insanlardır.

Suut Kemal Bey rektördü... Ben de dekan dım. Tesadüfen bir yerlere gitmişti ve beni de vekil bırakmıştı. O sırada Eisenhower geldi. ABD Başkanı... Başkan’a doktora vermemizi istediler. Hükümet, Celal Bayar ve Menderes. Biz Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden “Sosyal Bilim” doktorası verdik. Konuşmayı tesadüfen rektör vekili olarak yapma şerefi bana düştü. Başkan Eisenhower da şu sözleri söyledi: “Bana sosyal bilim doktorası vermenizden mütehassis oldum. Çünkü ihmal ettiğimiz bir branştır ve bugün herkes teknolojinin peşindedir. Halbuki insanlığa doğrultu verecek olan

sosyal bilimlerdir. Sosyal bilimlerde yapılmış bir hatanın da günahı yüz sene sonra görülür, onun için bana bu alanda doktora verilmesini çok anlamlı buldum, çok teşekkür ederim.” Bunu Eisenhower gibi bir asker adamın söylemesi ilgi çekiciydi. Tabii etrafında uzmanları vardı, belki kendisine söylediler, belki kendi deneyimlerinden çıkarttı. Biz bugün Eisenhower’ın bahsettiği hastalık devri içindeyiz. Sosyal Bilimler ne yazık ki çok metruktur.

Konu uzadı ama bir şey ekleyeceğim; şimdi felsefeye kim gider? İyi kötü cesareti olan, iyice bir lisede okumuş, biraz yabancı dil bilen öğrenci evvela tıp fakültesine veya İstanbul Teknik Üniversitesi’ne, ODTÜ’ye girmek ister. Arkasından fizik, kimya yahut siyasal bilgiler, o da olmazsa hukuk, o da olmazsa gelir bizim Dil Tarih Fakültesi’ne... Orada gözde olan bölümler nelerdir? Filolojiler, Sanat Tarihi, Arkeoloji, olmazsa Tarih, o da olmazsa Felsefe’ye girer. Yani seksen kapıdan sonra... Belki mübalağa ediyorum ama, esas itibarıyla budur. Sonra bu genç bitirir felsefeyi... Toplum da, kendine doğrultu verecek, olayları

açıklayacak, düşünceye katkıda bulunacak işler bekleyecek bu gençten... Yani olacak şey değil. Biz bugün bu devredeyiz. Ben bir gün bunu Eczacıbaşı'na (Nejat Eczacıbaşı) söyledim, arkadaşımdır; "Yahu bana bir mektup yaz, birisini dışarı gönderelim" dedi. Bilmem hata mı yaptım, o mektubu yazmadım, yazamadım. Olmadı. Öyle kaldı. Tabii bu palyatif bir tedbirdir. Ama benim burada tekliflerim var asıl çözüm için: Fen Lisesi gibi bir Edebiyat Lisesi'nin kurulmasını istedim.

M. K.: *O konuda bizim de bir yazımız vardı, Milliyet Sanat'ta üç dört yıl önce birkaç imza ile bir fikir projesi, Mete Tunçay, Sina Akşin, İlber Ortaylı ve ben yazmıştık.*

E. A.: Enteresan, aklın yolu birdir, aynı çözümü düşünüyorsunuz. Çünkü bunu yapmadığımız takdirde üniversitede kalacak kişiler için bile istenen kaliteyi bulmak zordur. Böyle bir kaynağa ihtiyaç vardır. 1978'de *Uluslararası Kültür* dergisindeki yazımda bunu anlatmıştım. Sizin Kültür Müsteşar Yardımcısı olduğunuz tarihlerde...

M. K.: Kısacası, arkeoloji, sanat tarihi, etnoloji yazıcılığının veya disiplinlerinin bir iki istisnası dışında zamanla birbirinden koptuğunu söyleyebilir miyiz? Sonuç itibarıyla insan yapıcılığının, fizik-çevre düzenlemesinin tarihsel gelişim serüveni olan asıl konunun bütünlüğü gözden kaçmış olmuyor mu?

E. A.: Haklısınız, zaten konuşmamızda kısmen değinmiş olduk. Kopukluk vardır ve bunun bir an önce giderilmesi lazımdır. Bu nasıl olur? İşte, sempozyumlar, dergiler... Öyle bir dergi olmalı ki aydınlarla hitaben ve bu konuları içeren... Şimdi yavaş yavaş bu tür okuma gelişmeye başladı. Dar gelirli bu millet yine de kitaba para veriyor. Geçenlerde gördüm, şu açılan kitap fuarında, şayanı hayret bir tahaccüm vardı. Ortam oluşmuştur, kopukluğu gidermek lazım.

M. K.: Evet, Anadolu'da olup biten bütün hadiseleri, uygarlık oluşumlarını yorumlayabilmek açıklayabilmek, bugünün dünyasına ve insanına katkıda bulunabilmek, sonuçlar çıkarabilmek için bu disiplinlerin iç içe, iş birliği halinde olması

gerekiyor. İşte uzmanlık konusuna bunun için değiniyoruz. Bir uzmanlık karşıtlığı değil derdimiz...

E. A.: Efendim, “helva yapılmamıştır”. Biri şekeri, biri yağı imal etmiş ama artık şu helvanın da yapılması lazım. Tabir amiyane-dir. Ama doğru sanıyorum. Her branşın bazı başarıları, ortaya koyduğu sonuçlar var ama bunlar bir araya gelmedikten sonra anlamı yoktur.

M. K.: Yani kültür dediğimiz bütünlük, daha doğrusu sentez, değerler sistemi varlığını kazanmıyor... Efendim Anadolu’daki yapı eylemi ile ilgili bir soru. Siz Anadolu’daki yapı eylemi, sanat, yaratıcılık gelişiminin daha çok belli dönemleriyle profesyonel anlamda ilgilisiniz. Ancak Hristiyan ve İslam çağlarıyla ilgilenmekten de uzak kalmadınız, zaman zaman yorumlar yaptınız. Genel bir değerlendirme yapılsa; diyelim ki, mesela MÖ 1500’lerden beri Ön Asya’da başta fiziki çevrenin düzenlemesi, yani yapı eylemi ve bunun yanı sıra sanatların gelişim seyri, yaratıcılık dinamiği ya da niteliksel sonuçları açısından nasıl değeren-

direbilirsiniz? Niteliksel açıdan nasıl bir grafik eğrisi çıktığını irdelemek mümkün mü? İsterseniz günümüze, isterseniz belli bir döneme kadar getirerek değerlendirebilirsiniz. Tabii çok genel ve iddialı bir soru olduğu meydanda. Ama bunca yılın birikimiyle belki bazı yorumlar yapmak istersiniz. Yani diyelim 2500 yıllık yaratıcılığın niteliksel se-yir defteri...

E. A.: Benim çok sevdiğim bir konu, tabii ne kadar nüfuz edebiliyorum bilmem ama çeşitli zamanlarda değindiğim ve içine girip bir şeyler yapmaya çalıştığım bir konu. Uzmanlaştığım alanlarda da yaptım bunu. Mesela *The Birth of Greek Art* kitabımda, ki dört dilde çıktı, aslı Almancaydı; orada ben bu konulara değindim. Şöyle ki: Dünyada hiçbir sanat gökten zembille inmemiştir, yoktan var olmamıştır; bir sanat çevresinin ve geçmişin etkisi altındadır. Bugün mesela bir sanat için “revolutioner” diyoruz veya bir sanatçı için... Bu “indi” bir tabirdir, o devir içindir. Mesela empresyonizm ortaya çıktığı zaman “fevkalade” dendi. Fakat nedir empresyonizm, çizgiden olan bir tasvirin fırça darbeleriyle ifadesi. Tabii gayet basit

bir izah yapıyorum, ondan önce desene büyük önem verilirdi. Çizgiyi bıraktılar. Bu bir özelliği, elbet başkaları da var. İzlenimleri yeni bir teknikle daha doğrusu tabiatın, objenin verdiği izlenimi yeni bir teknikle; resmettiler. Hakikaten fevkalade güzel bir sanat ortaya çıktı. Yeni ama bir tarihçi gözüyle baktığınız zaman hiç de yeni değil... Yani büsbütün hiç bilinmedik bir şey değildi. Kendisinden önceki sanatların, akımların bir sonucuydu. Fransız empresyonizmi Manet, Degas, Monet, Renoir ile devam etti ve kübizme kadar geldi. Kübizme de bir ara yepyeni dendi.

Sanat elbette ki teknoloji gibi evrim içinde değildir. Mısırlılardaki sanat diyelim, 14-15. yüzyıllardaki sanat belki bugünden daha yüksekti. O başka bir şey. Veya Yunan beşinci yüzyıl sanatı Avrupa'nın en parlak devri olan, Rönesans devri sanatından da üstün... O başka bir şey, biraz da izafi hükümler. Fakat sanatın da temel bilimler gibi bir gelişimi vardır, bütün izafi kıymetleri haricinde. Buna sonradan değineceğim. Şimdi şu noktadan bir kere yürüyelim, diyelim ki

dünyada hiçbir şey kendi başına oluşmaz. Daima çevresinin etkisi altındadır, bir de geçmişin. Bu itibarla derim ki, insan “sédentaire/yerleşik” olmaya başladıktan, yani medeni olmaya başladıktan itibaren birikime başlar. Evvela mal birikimi, zahire birikimi; sonra ticaret yoluyla yazıyı keşfeder. Yazıyı da ticaret için kullanır ama zamanla buluşlarını, düşüncelerini, deneyimlerini tespit için kullanır. Onları kâğıda döker ve böylece birikim meydana gelmeye başlar. Düşünür müsünüz bugün insan Ay’a kaç yılda erişip gitmiştir? Karanlık devirleri çıkarırsanız sadece bin yılda Ay’a gitmiştir... Şimdi düşünelim insanlık tarihini, iki milyon yıl boyunca dört ayağının üstünde yürüyor, sonra ellerini kullanıyor, sonra ateşi buluyor, tekerliği icat ediyor, ama hiç; boşuna dolaşıyor ortalıkta. Vakta ki yerleşik oluyor, MÖ 8.000 tarihinde, yani bundan on bin yıl önce, birdenbire insan fevkaladeleşiyor... Bir şeyler oluyor. Çünkü birikim başlıyor, ondan sonra insan yazıyı buluyor. Sonra her şey başlıyor. Ama yazı MÖ 3.000 tarihlerinde bulundu.

İşe yaraması, günlük hayata girmesi, fikirlerin tespiti MÖ 2500’lerde başlar. Sonra bir duraksama, gerileme devri girer. Fenikeliler daha kolay bir hale getirir yazıyı, Yunanlılar daha da kolaylaştırır onu. Fenikelilerde yalnız sessiz harfler vardır, sesli harfler yoktur. Yunanlılarla bu halledilir fakat büyük bir durgunluk devri girer. İşte Ortaçağ vs. yani yazının keşfinden beri alsanız; beş bin yıllık bir tarihtir. İnsanın milyonlarca yıllık tarihi içinde beş bin yılda Ay’a gidilmiştir. Fakat bu beş bin yılı da rahatlıkla bin yıla indirebilirsiniz, başta Ortaçağ olmak üzere birçok devirleri aradan çıkarmak şartıyla.

Çok uzak yerden getirdim ama, insanın gelişimi Sümerlerden veya Mısırlılardan başlar. Yazının ortaya konmasından itibaren çeşitli aşamalar vardır. Bunların arasında benim dikkatimi çeken –çok söylenmiştir, ben de o fikirdeyim– küçük devletler yani şehir devletleri, “siteler” daima kültürün yaratıcısı olmuşlardır. Mesela hepimiz biliriz, Rönesans’ın şehirleri; işte Venedik, Cenova, Floransa... ABD de bugün devletlerden ibarettir.

Almanya ve Avrupa medeniyeti baştan beri çeşitli merkezleri olan beyliklerdi. Bugünkü Almanya dahi on kadar devletten meydana gelmiyor mu? Ve bugün Almanya'da eyaletler arasında, üniversiteler arasında rekabet vardır. Bizdeki o rotasyon¹² ile hiç ilgisi yok. Orada işin aslı rekabet üzerinedir. Siz Berlin'de profesörsünüz, size teklif gelir, maaşınıza şu kadar zam, çalışma şartlarında şu kadar yeni imkân, kitap parası, şu kadar asistan; Heidelberg'e geliniz... Tabii buna göre karar verirsiniz. Budur, rekabettir ilmi bugüne getiren.

Şimdi asıl konuya dönüyorum: "Grafik eğrisi ne olabilir?" Eğri şudur: Sümerlerden ve Mısırlılardan beri bugüne kadar Avrupa'da, diyelim ki Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de, yakın zamanlarda Amerika'da, Rusya'da gelişmekte olan bir ilim var. Bu Sümerlerden beri gelmektedir ve evrensel-dir. Ama her milletin de kendi milli kültürü vardır. Onu da söylemek lazım. Mesela

12 Türkiye'de, yeni kurulan üniversitelere zorunlu rotasyonla Ankara ve İstanbul'dan öğretim elemanı gönderilmesi usulü vardı.

Macarlar... Diyelim ki Türk ırkındandır, hiç olmazsa aynı dil grubundayız. Macarlar, en azından üçüncü yüzyıldan beri Avrupa'dadırlar. Yani 1700 yıldır. Tamamıyla Hristiyan oldular, Avrupa'nın bütün kültürünü elde ettiler. Ama ben size söyleyeyim, on metreden Macar'ı görürsünüz. Dohnányi'yi, Bartok'u dinlediğiniz zaman, Tchaikovsky'den de, Mozart'tan da ayrı bambaşka bir müziktir bu ve Avrupa müziğidir. Avrupa kültürünün tamamıyla şemasını aldığı halde, yani onun bütün teknolojisini, usullerini kullandığı halde, Macar kalmıştır. Konuyu dağıtıyorum, birlikte tekrar derleriz.

M. K.: *Devam edelim hocam, nasılsa hep aynı konular; Anadolu'daki gelişim eğrisini irdeleyecektiniz... Sözelimi bir Selçuk devri duvarıyla Roma devri duvarı arasındaki fark... Elbet fark olacak, ancak sanat veya yapı eyleminin Anadolu'daki gelişimi açısından nasıl bir niteliksel gelişim ya da duraksama veya etkileşim çizgisi izliyor? Sanat yapıcılığının bu niteliksel çizgisi mukayeseli olarak hiç ele alınmıyor...*

E. A.: Şimdi eğriyi şöyle büyük safhalar halinde ele alalım. Anadolu büyük rol sahibidir dünya evrensel tarihinde, insanlık tarihinde... Bir iki devirde. Yazı bulunuyor. Yazıdan önceki parlak devirleri var Anadolu'nun; bir Çatalhöyük, bir Çayönü, Halet Çambel'in¹³ kazdığı en eski yerleşme yeridir. Tesadüfen dünyanın en parlak merkezidir ve en eskisidir Çayönü. Ondan sonra bir İngiliz'in, James Mellart'ın,¹⁴ bulduğu Çatalhöyük var, o da çok parlak bir yerleşimdir. Birkaç yüzyıl sonra... Ama bunu bir tarafa bırakıyorum şimdi. Büyük hatlarıyla eğriyi çizmeye çalışmak isterim. Yazının keşfi Fenike'de biliyorsunuz. Küçük ticari devletlerdi, siyasal organları azdı; Yunanlılar da öyleydi, geç Hitit beylikleri de... Tabii o zaman silahları vardı ama daha çok hâkim olan ticaretti, paraydı, alışverişti. O zaman gelişme oldu. Nitekim Rönesans devrinde de silahtan çok para ve ilim, parayla beraber bilgi de ileri gitmiştir. Sümerler de küçük devletler ve beyliklerdi. Sümer küçük

13 Halet Çambel; İstanbul Üniversitesi arkeoloji profesörlerinden.

14 James Mellart; İngiliz arkeolog.

beyliklerinden Fenike küçük beyliklerine, oradan Yunan küçük beyliklerine, daha doğrusu Tiranlar, krallar yani site devletlerine ve oradan Avrupa Rönesans şehirlerine geçmiştir ve bugünkü Avrupa'yı yaratmıştır. Neler gelmiştir? Şark çok büyük bilgi hazinesine sahipti. Hürriyet yoktu. Çünkü büyük ölçüde otoriter devletler hâkim olmuştur.

Sümerler küçük site devletleriydi. Fenikeliler de. Ama sonra bir Akad krallığı, arkasından Asur devleti, arkasından İran devleti ve arkasından bizim Osmanlı Devleti. Bunların hepsi birbirinin benzeri teokratik, hatta bir burjuvazi gelişmesine bile engel olan krallıklardı; despottular. Bizim Osmanlı İmparatorluğu'nda biliyorsunuz, bir feodalizm, bir burjuvazi dahi gelişmedi. Sarayın etrafında bir çıkar çevresi vardı. Fakat o kadar egemendi ki saray, size veriyordu rütbe-yi veya imkânı, maddi gücü, ama oğlunuza vermiyordu, ikbalde olduğunuz müddetçe adınız "bey"di, oğlunuz "beyzade", ama hiçbir şeyi yoktu. Bunu biz kendi devrimizden, yani çok yakın tarihten dahi biliyoruz. Bizim

nesil küçüklüğünde yaşamıştır. Hayat garantisi bile yoktu 19. yüzyıla kadar. Bu “Şark”ı bitirdi.

Demek ki, büyük merhale Sümer’de ve Mısır’da; arkasından Fenike’de. Üçüncü büyük merhale, en büyüğü, Anadolu’da Tales ile, Anaksimenes ile, Anaksimandros ile... Bunlar, insanı hür düşünceyle tanıştırdılar. Hipokrates hastalığın nedenini araştırıyor: “Kabahat hücrede olacak hastalanınca, hücrede bir bozukluk var.” Adam ilk aşamada bunu düşünebilmiş. Ondan evvel bir Akadlı, bir Asurlu, bir Şarklı cinler, periler sokuyor araya. Bunu tamamıyla attı Yunanlılar. Helen devrinde ve bilhassa Anadolu’da. Tales’in babası da bir Karyalıdır. İlla Yunanlıların keyfine keder çalmak için söylemiyorum ama, böyle bu. Yunanlılar muhakkak ki Şark’ın iki boyutlu kültürünü üç boyutluya kavuşturdular, ama çok şeyi de Şark’tan öğrendiler. Tales bastonunu aldı, Mısır’ı gezdi, Mezopotamya’yı gezdi, ondan sonra MÖ 28 Mayıs 585 tarihindeki “güneş tutulması” hadisesini dünyada ilk defa önceden hesaplayarak söyledi. Bence ilk ilmi hadise

budur. 28 Mayıs 585'teki "güneş tutulması" hadisesinin önceden hesaplanması... Bazı ilim adamları, "Tales bunu bilemezdi o tarihte" diyorlar. Ben buna katılmıyorum. Çünkü *Herodotos* bunu yazıyor, yoksa Herodot bunu nereden bilecek, bu bilince varacak? Güneşin tutulma hadisesinin daha evvelden söylenmesinin bir mesele olduğunu Herodot (dahi) biliyor. Bu o zaman vaki olmuştur ve Anadolu'da, bizim memlekette olmuştur. Sonra biliyorsunuz, "İlk Rönesans": İslam devrinde İbni Sina ve bazı şahsiyetlerle beraber katıldığı bilimsel çalışmalar bir "İlk Rönesans" oldu. Ama Yunan kitaplarına alındı, hatta Avrupa'ya oradan aktarıldı. Bu eğri böyle devam ediyor: Mısır, Sümer, Fenike, Yunan ve Abbasi devrinde, Türklerin de dahil olduğu, mesela İbni Tulun devleti ve Abbasi Samarrası zamanı, dokuzuncu yüzyılda dünya çevresinin 40.000 kilometre olarak ölçülmesi, kimya ilminin tesis edilmesi, "cebir" in tesisi ve ondan sonra Rönesans.

Bir de sanat konusunda ele almaya çalışalım. Yalnız demin atladığım bir konu oldu. Bu, ilimde veya sanatta olsun mühim

yer tutan özgürlük kavramının ortaya çıkışıdır. Bu da ancak Anadolu'da MÖ 6. yüzyıl başlarında olabildi. Despot İran ve Asur krallıklarında fikrin gelişmesine imkân yoktu. Ancak Sümerler ve Fenikelilerin şehir devletlerinde buna olanak vardı. Yunanlıların da Anadolu'da, biraz da Hitit ve Fenike sitelerinin etkisi altında teşekkül eden şehir devletlerinde bu fikri hürriyet mevcuttu. Hürriyet fikri teşekkül ettikten sonra insanlık zaten ilerlemeye başlamıştır. Rekabet bir; hürriyet iki. İlimde olsun, felsefede olsun bu böyle. Nitekim bu hürriyet Ortaçağ Avrupa'sında kaybolacaktır ve her şey duracaktır. Hürriyet olmayınca ilim de olmaz. Şimdi ben, *The Birth of Greek Art-Orient-Occident*, yani *Yunan Sanatının Doğuşu* adlı kitabımda, Şark'ın yüzde 80 etkisi olmuştur diyorum. Sekizinci ve yedinci yüzyıllardaki Yunan sanatı. Biz nasıl bugün Avrupalı gibi, Avrupa şapkası, kravatı, elbisesi giyiyorsak, sekizinci ve yedinci yüzyıllarda da Yunanlı tamamen Şarklının bir kopyası idi.

M. K.: *Buradaki Şark'tan kastınız?*

E. A.: Hitit, Mezopotamya, tabii Sümerlerden beri gelen etkiler, Fenike ve Hitit. Hititler o zaman Yunanlıların kapısının önündeydi. Yunanlılar Şark'ı fethে gidiyorlar, evvela işçi olarak gidiyorlar, sonra tüccar olarak ve karşılarında Hititleri buluyorlar. Geç Hitit beylikleri temsilcisi o devrin. Bu itibarla, o yolla, onların aracılığıyla aldılar her şeyi. Bir Yunan MÖ 8-7. yüzyıl eserini, bir Hitit eseriyle yan yana koyuyorsunuz –kitaplarımda yaptım bunu– ayırmak, farkını bulmak bazen bir uzman için bile fevkalade güç. O kadar birbirine benzer. Aynen kopya etmiştir. Her neyse, konumuz bu değil. Hürriyeti dile getirmek isterim, Anadolu'da ilk defa ortaya çıkmıştır. Tabii Şark'ta da vardır ama mesela öyle tecrübeleri var ki, Asur devrinde kabartmalar da adam neredeyse perspektifi bulacak, öyle minyatürdeki gibi vertikal perspektif yapmış, ama araya dağ da sokmuş, araya dere de sokmuş, ağaç da koymuş. Yani perspektife doğru gitmiş ama orada kalmış. Çünkü sanatta rekabet yok, kral emrediyor, büyük bir otorite,

her şey saraydan çıkıyor, sanatkâr istenileni yapıyor. Vakta ki Yunanlılarda rekabet, özgürlük ve yarışma ortaya çıktı; perspektif de geldi... Ama bu oluşma iki yüz sene sürdü. İki yüz sene insan zekâsı üçüncü boyutu aradı ve buldu. MÖ 750’de Şark’ın etkisi eski Yunan’da başlar. Önceleri bir şey bilmez Yunanlı. 750’de Şark’tan almaya başlar. 450’de de bugünkü perspektifi, ışık ve gölgeyi bulur. Tabii Rönesans onu daha geliştirdi vs. fakat esaslarını onlar kurdu.

Şimdi Anadolu’ya geçelim. Mesela bir Türk sanatı... Nedir bu Türk sanatı? Bugünkü Türk sanatı ucunda Hitit’in etkisi var, başında oradan da daha eskilere giden etkiler vardır. Bugün Orta Anadolu’da, filvaki biraz primitif şimdi söyleyeceğim şey ama ne olursa olsun, bugün Anadolu’da Hititlerin “Bit-hilani”¹⁵ mimarisi ki onların da değildir,

15 Bit-hilani (Hilani). Birkaç basamakla çıkılan, önü revaklı ve açık, öteki üç yanı sağır duvarlarla çevrili Asur ya da Geç Hitit yapısı. Asur metinlerinde “hilani ev” anlamına gelen “bit-hilani” terimine rastlanır. Bu metinlere göre, ahşap dikmelerin taşıdığı bir portik ya da portikli saray söz konusudur. Ayrıca günümüzde Toroslar’daki kimi köy evleri de hilani olarak anılmaktadır.

Mezopotamya'dan gelen bir ev şeklidir ve bugüne kadar yaşamıştır. Kerpiç duvarı, düz damı ve geniş cephesinin ortasında da iki sütunlu bir girişi vardır, kapıdan çok daha geniştir; iki, iki buçuk, üç metreye kadar gider... Gezin Anadolu'yu, sağa-sola bakın, bu binaları hâlâ göreceksiniz.

M. K.: *Yani geleneksel yapı tekniği, halk mimarlığı?*

E. A.: Evet, biraz önce diyordunuz ki siz, "Selçuk duvarıyla bir Roma duvarının farkı nedir"?

M. K.: *Yani işçilik bakımından, malzeme bakımından, yapı anlayışı yönünden?*

E. A.: Elbette farkı var ve onu siz de biliyorsunuz, ama birbirinin devamıdır. Bir Roma-Bizans duvarı olmasaydı, Selçuk duvarı olmazdı. Bir Sümer mimarisi, Hitit mimarisi olmasaydı Yunan mimarisi olmazdı. Bunu vurgulamak isterim. Ben bu kitapları yazdım. Bana Yunanlılar hiçbir zaman gücenmemişlerdir. Çünkü sebebi gayet somut örneklerle

yan yana koydum ve tabii Yunanlıların kafasına vurarak değil. Sen bunu illa Hititlerden öğrendin, cahildin demedik.

M. K.: *İnsanlığın deneyiminin sonuçları, birikimi ve intikali değil mi?*

E. A.: Sonuçlarıdır. Bunu objektif biçimde ortaya koyduğunuz zaman kabul görüyor. Yunanlılarda bugün, birçok ciddi bilim adamı, birçok motifini Şark'tan getirmekten zevk almaktadır. Şimdi biraz önceki konuşmalarda demiştim ki, hiçbir sanat gökten zembille inmemiştir. Tek başına bir sanat oluşmamıştır. Yunan sanatı nasıl kendini MÖ 8-7. yüzyılda Hitit, Fenike'ye ve daha eskilerine bilvasıta, yani onların aracılığıyla borçluysa, Türk sanatı da doğuşunu birçok sanata borçludur. Bizans-Yunan sanatı olmasaydı Türk sanatı olmazdı.

Yalnız Türk sanatının çeşitli membarları var. Bunu hiç yüksünmeden söylememiz gerekir. Biz İran etkisi altında kaldık. Biz Arap etkisi altında kaldık. Biz Orta Asya'dan unsurlar getirdik. İslam sanatında erimememizin

bir yanı Orta Asya'dan getirdiğimiz öğelerdir. Bugün ortak bir İslam sanatı var. Ama siz ki bir sanat tarihçisisiniz, size hitap edeyim, sizin yanıtınızı alayım. Türk sanatı Arap sanatının aynı mıdır, değildir. İran sanatından ayrılır, Mısır'daki İslam sanatından ayırdır. Neyle ayırıyorsunuz? Daha çok Orta Asya'dan getirdiğiniz öğelerle. Mesela minyatür sanatı ne olursa olsun Türk kökenlidir. Niye İranlı, Arap, çekik gözlü, uzun saçlı adamı alsın? Elbette ki bunun ilk örnekleri Uygur sanatındaki, Turfan'daki 7-8. yüzyıl eserleridir. Onların etkisi altında gelişmiştir. Türkler minyatürü, bakırcılığı, halıcılığı getirdi; biz göçebe millettik, hah göçebe milletin konusudur. İslam sanatını ve İslam sanatındaki şahsiyetimizi de Orta Asya'daki özelliklerimizle geliştirdik. Erimedik. Ama ondan da ibaret kalmadık. Yalnız Mete Han'ın çocukları değiliz. Biz aynı zamanda Anadolu'daki Hititlerin, Friglerin, Karyalıların, bütün burada yaşamış insanların çocuklarıyız. Atatürk'ün tarih tezinin de doğruluğu buradadır. Belki tarih tezinde bazı noktalarda ileri gidilmiştir, ama bu bir araştırmadır.

Atatürk son devirlerinde bir arkadaşımızı kabul etmiştir, Halil Demircioğlu'nu¹⁶ ve kendisine “ufku görmek için ufuktan ileriye bakacaksınız” demiştir. Atatürk, tarih tezinde biraz ileriye bakmıştır ama şunu da söylemiştir: “İlim yapmak için belgelere dayanacaksınız.” Bizim Tarih Kurumu'nda bu sözleri duvara yazılıdır. Şimdi ben ipin ucunu kaçırdım, buraya nereden geldik?

M. K.: *Yok hocam, iyi oluyor; etkilerden bahsediyordunuz, Türk sanatında etkiler yahut isterse-
niz bileşenler diyelim; Asya, İran, komşu çevreler
ve gelinen yer, yani Anadolu'nun maddi, tarihi
çevresi...*

E. A.: Tamam, teşekkür ederim... Şimdi bizde İran, Arap, Orta Asya etkisi ve girdiğimiz ortam, yani Hititlerden beri burası, bugünkü Anadolu, diyelim ki Sinan, büyük bir bileşkenin sonudur. Bunda Orta Asya'dan tutunuz ta Sümerlere kadar giden etkiler olduğu gibi, Helen ve Bizans etkisi de var. Haa,

16 Halil Demircioğlu; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih
Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü profesörlerindendi.

Sinan ne yapmiştir? Yine “Çıplak Aphrodite” konusunu ele alalım, kaç sanatkârın “Çıplak Aphrodite” önerisi vardır? Yüzlerce...¹⁷ Uzanmış veya ayakta veya daha sonraları için alınız, şu güzel desenli Türk hamamı yapan ressamın adı neydi?

M. K.: *Ingres'i mi söylüyorsunuz?*

E. A.: Ingres'i alın, Rönesans devrinden istediğiniz adamı alın, Degas'ı, Renoir'ı alın çıplak resimler yapmışlardır. Enteresan bir konudur bu sanat tarihinde. Sinan'ın kubbe sistemine gelelim. Selimiye'de son noktasını bulur. Konya'da çok kubbeli yapılar, Bursa'da iki kubbeli... Türk mimarisinin bir gelişmesi bu, biliyoruz. İstanbul'da ilk devirde bir buçuk kubbeye iner; Beyazıt Camii'nde bir orta ve iki yarım kubbeye gelir ve Sinan'da da dört yarım kubbeye bir merkezi kubbeye iner. Aslında Türk mimarisinin yürüdüğü eğri, hacmin gelişmesinde şudur: Çok kubbeden, merkez kubbeye gidiştir. Mümkün olduğu kadar bir kubbe altında en büyük hacmi toplamaktır.

¹⁷ Albümdeki resimlere bakınız.

Hatta ben bunu bir iki yazımda; “Cami, altında en çok cemaati cem eden bir yapı olmuştur Sinan’ın elinde” diye yazmıştım.¹⁸ Ama kimin etkileriyle? Türk sanatının kendi içindeki etkileri, yani Konya’dan Bursa’ya, Bursa’dan İstanbul’daki Murat Paşa Camii’ne, Atik Ali Paşa Camii’ne. Bir buçuk kubbe diyorum ben ona, sonra Beyazıt ve en nihayet dört yarım kubbe: Şehzade’de ilk örneğini verir. Niçin ona çıraklık diyor? Çünkü yapı 26 metreden ibaret. Küçük.

M. K.: *Nispetler oturmamış daha...*

E. A.: Ama tuhaftır bir sanatta en tipik örnek klasik örnek olmak gerekir. Selimiye değildir; örnek olan Şehzade’dır. Çünkü orada Türk mimarisi son adımını atıyor, şemayı veriyor. Sultanahmet, sonraki Fatih Camii, hepsi onun etkisi altındadır.

M. K.: *Fakat hocam, bu eğriyi aldınız, 13. yüzyıldan başlattınız. Bir de bu yapı eyleminin gelişmesinde bileşenlerden biri olarak Anadolu’yu*

¹⁸ Albümdeki plan ve kesitlere bakınız.

alırsanız; söylediğiniz komşu bölgeler, Anadolu'nun eski uygarlıkları, ta Helenistik çağdan, Roma'dan, Hristiyanlık döneminden alarak bir değerlendirme gerekmez mi? Çünkü 13. yüzyıldaki o çok kubbeli avlulu yapı eylemi de oralardan...

E. A.: Tamamıyla Helenistik devirden gelen bir şemadır. Bugünkü bizim medrese... Bugün İzmir'de evlerde "hayat" dediğimiz kısımlar; "hayat", aslında üstü açık Roma evidir, üstü açık Helenistik Yunan evidir. Oradan Arabistan'a gitmiş, sonra bize gelmiştir. Bu bilinen bir şemadır. Yani ortası açık bir mekân var: "avlı", bu bizim Türkçedeki "avlu"dur. Tamamıyla Yunancadan gelmektedir. Medeniyet birbirinin üzerine ilave edilmiş değerlerdir. Ayrıca "yalı" sözü de kim inanır ki Yunanca'dır? Ama öyledir; aslı "yaluz"dur. Kimse bilmez Yunanca olduğunu. Yunanlı da "avlı"nın Yunanca olduğundan habersizdir ve anlamını aldığı orta avlulu evin eski Mezopotamya'dan geldiğini bilmez. Girit'te vardı. Ama daha eskisi iklim icabı Mezopotamya'da bulunmaktaydı. Ortası avlu, etrafı odalarla çevrili

bir mekândı. Yunan'a geçti, Arap dünyasına yayıldı, Anadolu'ya geldi. Hatta Türkler Anadolu'da onu örtmüştür iklim zarureti yüzünden. Bizde birçok medrese de genellikle kapalı olmuştur, bilirsiniz. Ama İzmir'de "hayat" dedikleri veya İstanbul'da iki üç katlı konaklarda, aşağı katta hayat vardır; mermer döşemeli. İstanbul'da benim yetiştiğim konak da böyleydi: Yukarıda ortada büyük bir sofa, etrafı odalarla çevrilmiş sofa... Bu da aslında Yunan'dan, daha öncesinden Mezopotamya'dan gelen bir şeydir.

Bugün sanat evrenseldir. Bu evrensellikte bütün insanların, üstün değerde ulusal kültür geliştirmiş medeni toplulukların etkisi vardır. Bu itibarla bugünkü dünya sanatı evrensel bir sanattır ve onda hepimizin katkısı vardır. Kimimizin çok, kimimizin az. Kimisinin de hiç. Elbette ki dünya kültürü içinde böyle etkileşmeler çok. Mesela bizim Selçuklu sanatının izleri "Backstein Gotik" vardır Almanya'da, geç devir; 14-15. yüzyılda görülür. Bu bizim buluşumuz değil, Avrupalı sanat tarihçilerinin.

Kühnel'in¹⁹ ifadesiyle şimali Almanya'daki "Backstein Gotik", yani pişmiş tuğladan yapılmış binalar, Selçuk eserlerinin oraya intikalidir. Bu gibi şeyler olmuştur. Biz ki İran'dan etkilendik, 15. yüzyılda o etkileri iade ettik.

Sonra İsfahan'da şurada burada birçok yerde, İranlılardan aldığımız eyvan, sivri kemer, zamanla öyle safhalardan geçmiştir ki, İran'a etkide bulunmuştur. Karşılıklı etkileri de nazarı itibara alırsak, dünyada bir evrensel sanat vardır. Tabii ulusal sanatlar ve kültürler de vardır. Bizim de bu evrensel gelişmede çok şükür iyi-kötü bir katkımız vardır. Sanırım ki en büyük katkımız da Selçuklu sanatı ve Sinan devrindeki Türk sanatkârlarının; Bizans'ı, antikiteyi, Orta Asya'yı, eski Anadolu tarihini etüt ederek, daha doğrusu onların mirasçısı olarak çalışmalarının rolü olmuştur.

Bu konuşmayı şu sözle bitirmek isterim: Biz "Atatürk'ün Tarih Tezi"ni bugün ispat edecek durumdayız. Atatürk tarih tezinde açık konuşalım ileri noktalara gidildi. Atatürk

19 Ernst Kühnel; İslam ve Türk sanatı üzerine araştırmaları ve kitaplarıyla ünlü Alman sanat tarihçisi.

bunları bilerek yaptı. Biliyorsunuz, akşamları sempozyumlarında, sofrasında; gece birlere ikilere kadar giden sofrasında her şey konuşulurdu. Atatürk olmayacak şeylere yol verirdi ve kendisi de olmayacak bazı fikirler üzerinde konuşurdu. Fakat ertesi gün veya bir süre sonra sentezine varırdı. Kararını alırdı. Konuşturdu. Siz de hoca olarak bilirsiniz; talebenin biri kalkar bir münasebetsiz سوال sorar, fakat o münasebetsiz سوال bizi öyle bir olumlu sonuca ulaştırabilir ki, ortaya hakikaten bir gerçek çıkabilir. Tarih tezini de öyle mütalaa etmek zorundayız. O çok daha uzaklara gitti, bazı deneyimlerde bulundu, mesela Etrüskler Türk olabilir mi? Ortaya attı, varsayımlar gibi. İskitler, Hititler, biz oradan geliyoruz. Araştırıldı bunlar. Fakat bugün şunu söyleyebiliriz ki, tez olarak ve ana fikir olarak tamamdır: Biz Anadolu medeniyetlerinin çocuklarıyız.

M. K.: *Bir sürekliliği kabul etmiş oluyoruz öyle mi?*

E. A.: Aziz dostum, yani biz buraya geldik. İstersek 400 hane gelelim istersek bir milyon

gelelim. Biz buraya geldiğimiz zaman iki-üç milyon insan bulduk. Yani her halükârda bizden çok fazla.

M. K.: *Yerleşikti ve şehirler vardı üstelik, yani medeniyet...*

E. A.: Tabii, kesmediğimize göre o adamları; çünkü kesmedik, tam aksine evlendik. Daha çoğu “ordu” olarak gelmişti ilk gelenlerin, sonradan kadınlarımız da geldi ama ilk gelenler erkekti. Fakat yerleşikler hiçbir yere hicret etmediklerine göre, Hititler burada doğdu büyüdü. Karyalılar da öyle. Lidyalılar bir yerlerden geldi ve hepsi yüzyıllarca hatta bin yıllarca burada yaşadılar-öldüler. Biz onlarla beraber yaşadık ve öldük. Bugünkü güne ulaşıldı, bugünkü Türkiye ortaya çıktı. Bugünkü Türkiye bunun bir bileşkesidir. Irkı da, etnik yapısı da, fikir yapısı da Anadolu’nun mirasıdır.

M. K.: *Zaten Osmanlı uygulaması da esas itibarıyla Akdeniz dünyasıyla belki daha çok Batı yönüyle ilgilenmiş ve kaynaşmış olarak düşünülemez*

mi? Roma üzerinde hiç durmadınız. Roma da tıpkı Osmanlı gibi kendinden öncekilerin mirasçısıydı, Bizans onun ardılı. Yani bir zincir gibi süreklilik arz etmiyor mu bu gelişme, imparatorluk modeline varıncaya kadar belki?

E. A.: Gayet tabii, gayet tabii... Avrupa'da Türk hamamı derler...

M. K.: *Mesela? Var mı böyle bir şeyin aslı, Türk hamamı mıdır?*

E. A.: Ee, Türk hamamı değildir aslında...

M. K.: *Alaturka tuvalet deniyor; o da öyle midir? Bildiğimiz antik sağlık tesisi...*

E. A.: Hamam üzerinde duralım. Çünkü büyük bir şeydir. Biz Avrupa'ya yaydık onu ve geliştirdik. Kendimize göre bir hamamımız var ama onun çok daha büyük ölçüde Roma örnekleri var. Şimdi buna kızmamak lazım, denirse ki "Türk hamamı Romalılardan gelmiştir"; biz onu geliştirdik ve Avrupa da bunu tanıdı. Hamamı bir kültür haline getirdik. 16-17. yüzyıllarda Osmanlı dünyası hamamları kullanırken, Avrupalı parfümle

pislik kokusunu gidermeye çalışırdı. Özür dilerim, Avrupa saraylarını gezdiniz, biliyorsunuz. Şöyle küçük bir leğen vardır üç ayak üstünde duran; ona şöyle bir elini batırır asilzade veya burjuva adam, vücudunun kokusunu da yıkanacağına parfümle yok etmeye bakar. Hatta Avrupa'ya temizliği tam olarak Amerikalılar getirdi diyebiliriz. Biraz acıdır Avrupalılar için. Bizim Avrupa'da olduğumuz senelerde, akarsuyu durdurur, lavaboda suyu biriktirir, onun içinde yüzünü gözünü yıkardı herkes. Bilirsiniz, siz de bulundunuz daha sonraları. Fransa'da Almanya'da hiçbir yerde duş yoktu, çok azdı. Durgun suda yıkanılırdı. Amerikalı geldikten sonra Avrupalı akar suyu kullanmaya başladı. Böyle şeyler daima olmuştur.

Neyse, Roma da zincirin halkalarından birisidir; biz köprüleri, yolları Romalılardan aldık ve kullandık. Ama biz de yol yaptık, köprü yaptık. Selçukluların iftihar edilecek kervansaraylarını yaptık. Yani hem Romalıların yollarını geliştirdik, ilk yapanlar elbet onlardı; ne bileyim mesela onlarda kemer vardı

biz sivri kemer getirdik. Kubbe, tonoz, taş işçiliği, pendentif, tromp, hepsi öyle... Yeni görünümler verdik. Bir örnek vereyim: Derler ki Avrupalılar; Sinan Selimiye'deki mükemmelliğe gitmeden, Şehzade'de çözüyor meseleyi bırakıyor... Ondan sonra Ayasofya'ya gidiyor. Taklide gitmiyor.

Süleymaniye ile Ayasofya'yı mukayese edelim, demin başlamıştım yarıda kaldı o konu. Bir çıplak Aphrodite'yi seksen tane Avrupalı ressam çeşitli konumda işlemiştir. Şimdi bence Süleymaniye de Ayasofya'nın bir varyasyonudur. Ama daha başka bir yorumdur da. Ayasofya'nın içi karanlıktır, Ayasofya bir uzun evdir, bir "bazilika"dır. Halbuki Süleymaniye bir merkez sistemdir, daha aydınlıktır, bambaşka bir müziktir. Yani yorumu bambaşkadır. Hele dış görünümü ile apayrı bir kimliğe sahiptir. Nasıl bir Avrupalı ressamın çıplağına baktığınız zaman "bunu şu ressam da yapmıştır, bu da yapmıştır, şu taklittir" demiyorsanız, burada da diyemezsiniz. Bir ressam bir çıplak Aphrodite yapmıştır, bir Venüs yapmıştır, o onun

yorumudur; Antik Yunan'dan beri ele alınan bir motiftir, ta Knidoslu Aphrodite'den Ingres'in *Bahar*'ına kadar, yani elindeki testiden su döken çıplağına kadar. Netice itibarıyla çıplak kadındır. Bu motif nasıl birini diğerinin taklidi yapmıyorsa, Sinan da Ayasofya'yı kopya etmemiştir. Ayasofya dünya sanat tarihinin ulaştığı bir sentezdir bir devir için.

M. K.: *Hatta o devir için bir macera sayılabilir belki de, bir örneği daha asırlarca denenmedi sanırım.*

E. A.: Tabii macera, ama öyle bir macera ki yıkıldı defalarca kubbe. Sinan'ın kubbesi yıkılmamıştır. O sağlama gitti, biliyordu nereden yıkılacağını.

M. K.: *Bölgedeki yapı eyleminin, teknolojisinin zaman içindeki gelişimi, bütün deneyimlerden yararlanarak mimarlık mesleğinin Ön Asya'daki gelişim süreci... Bunu böyle de açıklamak mümkün değil mi?*

E. A.: Bir kere Sinan onu yaptı. Bir de onun dışında bir şey yaptı. Karşısında çıplak

Aphrodite'yi buldu. Yani Ayasofya'yı. Ona bir Türk yorumu getirdi. Bilirsiniz, İslamda kasvetlik yoktur. Dünyevi bir karakteri vardır. Bir Avrupalı Sultanahmet Camii'ne girdiği vakit şaşar: "Bu kadar ısk ne olacak" diye. İlk Türk Müslümanlar, tabii bütün Müslümanlar namazı açıkta kılarlardı. Arap camilerinin de açık kısımları çok geniş değil midir? Neyse, bu itibarla Ayasofya'nın taklidi değildir Süleymaniye; iki büyük sanatkânın ele aldığı aynı motifin iki ayrı yorumudur. Şimdi bu konuşmanın sonunda şuna ulaştık. Bir kere dünya sanatı bir nevi teknoloji alanındaki gibi bir gelişmedir. Ama sanat öyle bir konudur ki, Mısır sanatında, Yunan sanatında, Osmanlı sanatında öyle yüksek noktalar olur ki bugünkünden üstündür. Demin ilk sözlerinizdeki yapısal öğeler konusunda, –sivri kemer, eyvan– ulaştığımız bazı merhaleler var. Mesela sivri kemer geliyor Gotik sanatın başlıca unsuru oluyor. Bu kimindir? Bu İran'ındır, kökeni itibarıyla Roma'nındır. İran'da sivri olmuştur, Türklerin elinde başka bir karakter almıştır, çeşitli formları var. Mozart'ın

müziği gibi varyasyonlar. Avrupa'yı da etkilemiştir. Bu itibarla sanat; son sözümüz, mesela Sinan'da merkezi anlayış son noktasını bulur. Bunun da örneği Selimiye'dir. Ama Selimiye bir büyük geçmişin son noktasıdır, bileşkesidir ve bu sanat tesadüf Türklerin zamanında ve Türk sanatının gelişme evresinde Sinan'ın eliyle olmuştur. Bir büyük gelişmenin en güzel örneğini Sinan vermiştir. Tekerrür oluyor ama çaresiz, sanat zembille inmemiştir, uzun bir geçmişin mirasıdır. Uluslararası bir mirastır ve bunda çeşitli yüksek değerde ulusal kültürlerin etkisi vardır. Bundan sonraki geleceği de uluslararasıdır.

M. K.: *Efendim, şimdi Önay Sözer'in sorusuna geçiyorum. Soru şöyle: Ulusal kültürü tanımlar mısınız? "Türkiye'nin Kültür Sorunları" ("Ulusal Kültür, Temmuz 1978)²⁰ başlıklı yazınızda Türk kültürünü bugün besleyen kaynaklar arasında, "Batı etkeni"yle birlikte, "Orta Asya", "Eski Anadolu", "Selçuk ve Osmanlı" kültürlerini*

²⁰ *Ulusal Kültür*, Kültür Bakanlığı'nın 1978-1979 yıllarında çıkarttığı dergi.

sayıyorsunuz. Bu durum göz önünde bulundurulursa, ulusal kültürümüz, sayılanların bir sentezi mi olacaktır? Bu sentez içinde sizce ağırlık nerededir? Söz konusu sentezi gerçekleştirmede ne denli ilerlemiş bulunmaktayız? Böyle bir gerçekleştirme tam olmasa da yine bir “Ulusal Kültür”den söz edemez miyiz? Bütün bu özel sorunların kavram içindeki yerlerini belirler misiniz?

E. A.: Müsaadenizle önce birinci soruya cevap vereyim. Tekrarlar mısınız?

M. K.: Gerçi demin bu konuya değindiniz ama yeniden belki... Ulusal Kültür’ü tanımlamak...

E. A.: Benim burada işim kolay... Atatürk’ün “Ulusal Kültür” kavramına bağlanacağım. O da şu: Ümmet döneminden, ulus dönemine geçen Atatürk, yeni bir toplum oluşturmak istiyordu. Bütün Osmanlı tebaaları Fransız İnkılabı sonunda millet olmuştu. En sonunda bize de millet olmak kaldı. Yeni bir devlet kurarken ona bazı manevi moral değerler vermek istedi. Birinci derdi, “Anadolu vahdeti” idi. Mekân bakımından. Onu sağladı. Anadolu iklim bakımından altı yedi

iklime ayrılır. Bu yüzden de tarih boyunca her zaman asgari sekiz-on ayrı dilde, ayrı inançta topluluklar yaşamıştır. Bu itibarla Anadolu'nun coğrafyası da bir ünite, birlik oluşturacak bir devletin doğuşuna karşı engel olmuştu. Yani bizim halk edebiyatımızda da var. “Şu dağlar olmasaydı, ayrılık olmasaydı” sözlerinde simgesini bulur. Bunun için evvela limanları, yolları, demiryollarını yaparak Anadolu'yu bir ucundan bir ucuna işlemeye başlamıştır Atatürk. Bugün devam ediyoruz bunlara. Yani mekân vahdeti...

İkincisi: Kültür vahdeti. Misakımillî'ye uygun olarak Anadolu'yu bir vahdete kavuşturmak. O halde mekân vahdetiyle birlikte kültür vahdeti. Kültür bakımından yeni bir millet, bir toplum oluşturuyor. Bunun da ulusal öğeleri var. Bunların da birincisi dil, ikincisi kültür, üçüncüsü tarih. Bu “Ulusal Kültür”; dil, kültür ve tarih birliğiyle oluşturulacak. O zaman ulusal kültürden bahsedilebilir. Benim tarifim değil ama, bunun tarifi uzun bir konudur. Atatürk'ten mülhem olarak söyleyebileceğim budur, ne dersiniz?

M. K.: Zaten bu konuya değinmiştiniz. Ancak biraz daha somut ve açıklayıcı örneklemelerle devam edebilirsiniz gibi geliyor bana. Nitekim 1978'deki söz konusu yazınızdaki "Ulusal Kültür", şimdi söylediğiniz bu vahdet nasıl meydana gelecek? Yani Anadolu için kültür birliği, bunun bileşenlerini saymıştınız... Batı etkisi ile birlikte Orta Asya ve Eski Anadolu, Akdeniz, bugünün ayrılmaz bir parçası olan Selçuklu ve Osmanlı çağları, tabii Batı etkisi... Bu durum göz önünde bulundurulursa, Ulusal Kültür sayılanların bir sentezi mi olacaktır? Yahut sentezi midir?

E. A.: Bu سوالin ikinci bölümü bu mu?

M. K.: Evet. Fakat önemli yanı belki şu: Bu sentez içinde asıl ağırlık sizce nerededir veya nerededir? Söz konusu sentezi gerçekleştirmede nedenli yol almış bulunmaktayız?

E. A.: Güzel, güzel... İlk kısım için iyi kötü bir şeyler söyledik, bazı tanımlar yaptık. Şimdi ikinci kısım.

M. K.: Türk kültürünü bugün besleyen kaynaklar, başlıca faktörler?

E. A.: Söyledik, saydık onları. Siz de söylediniz.

M. K.: *Sizin yazınızda da var zaten. Soru da asıl burada başlıyor. Sentezin gerçekleşmesinde ne derece ilerlemiş bulunmaktayız?*

E. A.: Şimdi, biz bir sentez yapamadık, hiçbir zaman... Onu söyleyeyim. Atatürk devrine kadar bir sentez yapılmadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 14-16. yüzyılları hariç. Bugün siz de konuşmalarınızda onu belirttiniz bir defa, o zaman bir istisnai durumdu fakat o da gecikmişti. Çünkü dünyanın sıklet merkezi başka tarafa kaymıştı, güzel söylediniz. Biz bir nevi Arap Rönesans'ında gösterilen gayreti göstererek Selçuklu devrinde ve 14-16. yüzyıllarda Türkiye toprakları üzerinde bir nevi eski İslam Rönesans'ının devamını getirdik. Ama o da eskimişti artık. Çünkü Avrupa'da da Rönesans vardı, başka bir zihniyetle, başka ilkelere dayanarak, değişik yeni güçlere dayanan yeni bir kültür gelişimi vardı. Biz ondan uzak kaldık, anlamadık. Ta Fatih devrinde kaçırdık bunu biz.

M. K.: *Evet, Fatih devrinde bir çaba oldu belki, yani hiç değilse Akdeniz dünyasına mensup olmak...*

E. A.: Aa, tabii oldu. Yani farkında değiller bizim tarihçiler ama, okursanız Münihli meşhur Türkolog, bizim ekseriya sevmediğimiz, yanlışlıkla kendisine hücum ettiğimiz Alman müverrih Babinger, Fatih'in Yunanca ve İtalyanca bildiğini, Latince çalıştığını söyler. Bunu bir gün bizim Uzunçarşılı'ya²¹ sordum, "Hiç sanmıyorum" dedi. "Onun bileceği kalimera-kalispera"dır. Ben, "Babinger söylüyor" deyince de "O Babinger bilmiyordur" dedi.

M. K.: *Jüstinyanus'u bilmiyor mu Fatih efendim, Akdeniz ve Batı politikasına yatkınlığı görünüyor...*

E. A.: Şimdi efendim, o çok enteresan bir konu, tabii biliyordu.

M. K.: *Akdeniz dünyasının vârisliği meselesi...*

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; ilk Cumhuriyet döneminin 1950'li yıllara kadar etkin Osmanlı tarihçisi.

E. A.: Tabii, tabii, efendim uzun konuşacak şeyler var ama çok uzayacak. Hani bir Yunanlı müverrih var, Rum yani. Fatih'in yanında. Makalelerimde zikrettiğim Halkondilas²² o, Fatih'in ağzından söylüyor: "Biz burada Troyalıların öcünü aldık, daha ne istiyorsunuz?" Ve bitmiyor, gidiyor; Aşıl'ın mezarını ziyaret ediyor. Ee, bunlar hikâye değil. Bu kitap 1918'de Türkçeye aslı Rum olan bir Osmanlı mebusu tarafından çevrilmiştir. Neyse mevzuu aştık zaten, ne diyorduk?

M. K.: *Haklısınız, ben de tahrik ediyorum sizi, sentez konusundan bahsediyordunuz...*

E. A.: Evet, sentezi maalesef yapamadık.

M. K.: *Çünkü bir eskiçağ imparatorlukları modelini yaşadı Anadolu uzun süre. Değişen dünyada yürürlükten kalkan eski modeli belki 19-20. yüzyıla kadar...*

E. A.: İran devleti gibi otokratik, teokratik bir imparatorluktu. Fütuhat ve alınan

²² Halkondilas; İstanbul fethini ve II. Mehmet'i anlatan Bizanslı tarih yazarı.

vergilerle yaşıyan, yalnız çok daha tolerant. Belki bütün Asya imparatorluklarının en hoşgörüye sahip olanıydı. Tolerant ölçülerle herkesi dininde serbest bırakarak, daha az vergi alarak, yumuşak bir politikayla gelişme oldu. Ama asıl mayamız İran İmparatorluğu'nun, Asur İmparatorluğu'nun bir şekli idi. Merkezi idareli, çok uluslu bir devlet...

M. K.: *Roma'ya da benzetemez miyiz?*

E. A.: İyi ama, Roma'nın mesajı vardı.

M. K.: *Mesajı vardı ve dayandığı sürekli bir kültür vardı, mutlak olarak yerleşikti.*

E. A.: Adamakıllı, onlarda "enterpretasyon romana" diye ifade edebileceğimiz birçok ilkelere, siyaset haline getirilmiş, kurallaştırılmış çok büyük organizasyon, kültür organizasyonu ve yorumu vardı.

M. K.: *Ayrıca dili, yazısı olan yerleşik bir kültürdü ve yine aynı öğelere sahip yaratıcı bir kültürden de kaynaklanıyordu. Antik Yunan'dan...*

E. A.: Elbet. Düşünün ki Osmanlılarda İslamlığı yaymak diye bir şey bile yoktu. Ticaret yoktu –birinci derecede bir şey yoktu ticaret diye– o, Roma İmparatorluğu’nun varisi olmak iddiasındaydı. Viyana’yı aldıktan sonra, altın elmayı almak için Roma’ya inecekti.

M. K.: *Şekil bakımından belki benzerliği var, tarihi coğrafya benzerliği var, ama esas itibarıyla Doğulu bir yapı.*

E. A.: Fütuhât siyasetiyle Roma’yı zapt edip, Roma İmparatorluğu’nu ihya etmek, ama eski Doğu despotlukları şeklinde...

M. K.: *Yani olamamasının sebepleri de bu.*

E. A.: Bir kere Osmanlı İmparatorluğu’nda bir sentez yok. Ziya Gökalp ile başlayan sentez çelişkiler içinde kalmıştır, orada da sentez yoktur, ilk sentezi Atatürk yapmıştır. Atatürk’te bir sentez var ve o da şudur: Osmanlı’dan ayrıldı. Sayın Macit Gökberk’in çok güzel bir yazısı çıktı Eczacıbaşı Vakfı’nın yayımladığı kitapta²³. Orada çok güzel

²³ *Çağdaş Düşüncenin Işığında ATATÜRK*, İstanbul, 1983;

değiniyor: Atatürk'ün inkılaplarını Ortaçağ'dan Yeni Çağ'a, zamanımıza/çağımıza giriş diye izah eder. Ben bunu daha önceki yazılarımda, *Belleten*'de yazmıştım. Doğuluktan Batılılığa geçmek. Ona birçok kimseler çağdaşlık diyor ama ben direniyorum Batılılaşma sözünde. Hitlerizm hâkim olsa dünyaya, çağdaş mı olacaktık biz? Tekrar bir karanlık devir gelse çağdaş mı oluruz? Onun için Batılılaşma bence çok anlamlı bir kavramdır. Batılılaşmayı bilmeyerek aldık. Çünkü bizim batımızda Fransa, İngiltere vardı, fikirler orarlardan geldi, onun için Batı dedik. Ama aslında "Batı" kavramının çok kutsal diyebileceğim bir anlamı var. Bu eski Sümer ve Helen medeniyetine dayanan bir anlayıştır. Özgür, insana ağırlık veren, tamamıyla özgürlük çerçevesi içinde rekabet ve yarışma yoluyla ilerleme esastır. Bu anlamda bir kavram olduğu için ben Batılılaşma sözünü tercih ediyorum.

Şimdi soruya dönelim; Atatürk bir sentez yapmıştır. Türkiye Şark'tan ayrılmıştır; Şark'ı

Eczacıbaşı Vakfı yayını. *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk* adıyla yeni baskı, Kırmızı Kedi Yayınları, 2018.

hakir gördüğü için değil. Dinden arınmıştır; dini hakir gördüğü için değil. O günkü din işe yaramadığı için. Yoksa Abbasiler devrinde dokuzuncu yüzyılda dünyanın çevresini ölçen, kimya ilmini, cebiri tesis eden –sıfırı onlar bulmuş, Hintliler veya onlar– öyle bir medeniyet olursa, Atatürk Şark’a da razı. Biz de razıyız... Nitekim, Osmanlıların da 14-15. yüzyıl fütuhatında, –Fuat Köprülü çok güzel anlatır– hiçbir zaman din birinci unsur değildir. Bu itibarla Atatürk’ün ve ona bağlı olanların düşünüş biçimi şudur: Din aleyhine değildirler, laiktirler. Çünkü biraz önce siz de söylemiştiniz; Türkiye büyük bir süratle 16. yüzyıldan itibaren aşağı inmiştir.

M. K.: *Çünkü anakronik bir imparatorluk haline düşmüştü; dünya denizlere açılmış, birey değer kazanmış, bilim yükselmiş; bu değil mi?*

E. A.: O devrin bir felsefesi vardır; “Bir lokma bir hırka. Bu dünya yoktur, öteki dünya esastır.” Bunlardan korktuğu, bu atmosferden uzak kalmak istediği için Atatürk eski tarihe gitti. Ümmetten, ümmet kavramından

çekindiği için. Çünkü ümmetle yeni bir devlet kurmaya imkân yoktu. Ulusal devlet kurmak gerekiyordu, ulus fikrine geldi ve bu sentezi yaptı. Bir ihtiyaçtan bu sentez düşüncesi doğdu. Yani Atatürk bizim aynı zamanda pratik filozofumuzdur bence. 1071'den beri eğer İbni Sina, El Biruni veya Farabi gibi adamları, İslam medeniyetindeki Türk asıllı adamları bizim felsefecilerimiz olarak kabul ettiğimize göre, o günden bugüne hiçbir filozofumuz yoktur. İlk filozofumuz da pozitivist bir pratik felsefeci olan Atatürk'tür. Yani belki biraz amiyane kaçıyor bu ifadem ama, Atatürk bizim filozofumuz olmuştur. Pragmatist olarak, bir pozitivist olarak o gerçekler içinde bir devlet kurdu. Burada bir sentez vardır. Fakat biz bugün Türk aydınları henüz bir sentez içinde değiliz. Biz bugün ikilemlerle mücadele ediyoruz. Milliyetçiyiz diyenler ve "milli" kavramı üzerine bütün varlıklarını koyan adamlara "Milli nedir?" diye sorduğunuz zaman söyleyemiyorlar. Bir kere isterdim ki bunu söyleyenler yazsınlar. Ben *Cumhuriyet*'te, *Milliyet*'te bir sürü yazı

yazdım. Şimdi mesela: Milli örf ve âdetleri düşünelim; karşılaştığı zaman bir başbakan bir cumhurbaşkanını öpmeli mi öpmemeli mi, öperken iki yanağından mı yoksa Araplar ve Ruslar gibi yanağından üç kez mi öpmeli? Şimdi eğer milli örf ve âdetler bunlarsa, bilmiyorum bunlarla nereye kadar varırız?

M. K.: *Bunlar bir uygarlık olmak için ne ifade eder, ne ağırlığı vardır?*

E. A.: Mesele bu. Sonra biz, siz de biliyorsunuz sanat tarihçisi olarak, pantolonlu bir millettik. Kubadabad'daki²⁴ resimlere bakmak yeter; pantolonlu milletiz. Ondan sonra Arapların etkisine girdik. Entari giydik. Entariyi kaldırdı Atatürk ve pantolon getirdi; daha önce de başlamıştı tabii, ordunun ıslahıyla filan Tanzimat devrinde. Bu sefer "gâvur" oluverdik. Halbuki ne münasebet, Müslüman olduğumuz Selçuklu devrinde pantolon giyyorduk. O halde bu örf ve âdetler asıl milliyetçiliği teşkil eden öğeler

24 Kubadabad, Beyşehir gölü kıyısında bir Selçuklu sarayı kalıntısı.

midir? Bunları tespit etmek lazım, mesela el öpmek bence hâlâ güzel bir şeydir. Bugün biraz züppelik ediyoruz, salonlarda genç hanımların elini öpüyoruz, ama alnımıza götürmüyoruz. Çünkü o hürmet makamına değil. Avrupalılardan aldığımız önemsiz bir taklit. Belki el öpüp alına götürmek güzel bir şeydir ama illa da Türk'ü karakterize etmez. Bunu başka milletler de yapıyorlar. O halde oturup milli değerlerin tarifini yapmak zorundayız. Bugün şu anda tecrübelerini yapabiliriz; ama bunu milliyetçiliği her şeyin önünde gören arkadaşlarımızdan, aydınlarımızdan rica etmek gerekiyor.

M. K.: *Evet, bunların uygarlaşmayla bağlantısı nasıl kurulacak; var olabilmek için öne sürülen milli unsurlar nelerdir; nitelik bakımından nedir?*

E. A.: Bir şey konamıyor ortaya. Konulan da çelişkili oluyor. Pantolon veya entari meselesi gibi. Birtakım davranış kalıpları gibi. Elbette ki bunların içinde ailevi konular var. Mesela, Türk ailesi kapalı. Fakat ne kadar kapalıyız bugün? Biz eski devre ve değerlere dönemeyiz.

Bacak bacak üstüne atamazdık. Benim çocuklarım atıyor. Hatta masanın üstüne koyuyor. Şimdi bu Türk ahlakına uygun değildir diye men edebilir miyiz? Çünkü işin içine TV giriyor, roman okuyor, dergileri görüyor vs. Dünya evrenselleşmekte. Bir evrensellğe doğru gidiyoruz. Allah'a şükür ben de milliyetçiyim, yani yanlış anlaşılmasın, milliyetçilerin gazabını önlemek için söylemiyorum, benim yazılarımdan da bellidir. Şimdi Macarları ele alalım. Bugün konuşuyorduk. Irk bakımından bize yakın. Dil bakımından aynı gruptanız. Avrupa'nın göbeğine kadar gittiler, hâlâ Macar olarak duruyorlar. Her şeyiyle Macar...

M. K.: *Fransızlar; Almanlar da öyle değil mi?*

E. A.: Evet ama onların hepsi Hint-Avrupalı. Avrupa'da yabancı olarak Basklar, Etrüskler ve Macarlar var. Finler var. Bunlar var Avrupa'da yabancı. Finliler de tamamen kendine has bir millet olarak kalmıştır. Hele Macarlar. Musikisi ile, ressamı ile. Hatta hatta onların bir kendilerini beğenme karakteri vardır, hâlâ ölmemiştir; bütün dünyayı Macarlar yaratmıştır onlara

sorarsanız. Ama adamlar bize otobüs satıyor, daha neler yapıyor. Avrupa'nın içinde milli karakterini kaybetmeden devam ediyor. Zaten nasıl bir mahallenin, bir vilayetin kendine göre karakteri varsa, nasıl mahalleli birbirini koruyorsa öyledir. Sanki bir kulüp gibi. Kulüp nedir? Göbeğimiz orada kesilmiş gibi. Milliyetçilik de böyledir. Biz bir bölgenin insanlarıyız ve birbirimize bağlıyız. Bizi bağlayan unsurları demin tarif ettik. Atatürk'ün ortaya koyduğu dil, tarih ve kültür birliği. Şimdi bu olduktan sonra, bence Batılılaşmaktan korkmamak lazım; Batılılaşmayı ele almak zorunda kaldık senteze varmak için.

M. K.: *Haklısınız, zaten tarih boyunca Anadolu'da da eğilim hep Batı'ya doğru. Yani toplumun istidadı, eğilimi hep Batı'ya ve Batı dünyası ile bir alışveriş. Ama bir türlü kesin politika saptanamıyor.*

E. A.: Yani hiç olmazsa hedef o görülüyor.

M. K.: *Tanzimat'ta resmi politika nihayet açıklanıyor, değil mi hocam?*

E. A.: Tabii Tanzimat'la, ondan önceki devirlerdeki davranış başka. Batı'yı elde etmek istiyoruz. Fakat Tanzimat'tan beri ise, bunlar çok güzel anlatılmış Macit Gökberk'in yazısında.²⁵ Sorularınızın birçoğu zaten orada yanıtlanmış. Osmanlılarda eksik olan üç öğeye işaret ediyor. Sonra temas edebiliriz. Evvela bu Batılılaşmayı halletmek lazım. Bunu halletmedikçe sentezimiz ne olacak bilemeyiz. Eğer biz büyük bir dönüş yapar da fikren Arap dünyasına dönecek olursak... Arap dünyası da bir yere gitmek mecburiyetindedir. Ben o *Ulusal Kültür*'deki "Kültür Sorunları" yazısında, Arap medeniyetinin 13. yüzyıldan beriye çok velut, başlangıçta çok yaratıcı olan –Araplara karşı yanlış anlaşılmasın diye belirtiyorum– hayranı olduğum bir devri vardır. Düşününüz Hz. İsa'ya, Hz. Meryem'e tapan insanlar var. Biz mücerret Allah'a tapıyoruz. Yani hakikaten en mükemmel din. İnsan önce "fetişçi". Semadan düşen taşla tapmış. Sonra kuvvetli boğaya tapmış. Yani hayvan

25 Macit Gökberk'in, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk" adlı makalesi kastediliyor.

şekilli. Ondan sonra insan şekilli hayvana ve ilerleyerek mücerret Tanrı'ya. İslam'ı ne hale sokmuşuz! Reforme edemedik. Atatürk'ün de yapmak istediği bir şeydi, olmadı. Ben onu biliyorum: Şemseddin Günaltay Tarih Kurumu Başkanı idi. Ben de genel sekreterdim. Bir gün sordum: "Niye reform yapmadınız dinde?" diye. "Valla" dedi, "Atatürk tecrübe etti, bizleri topladı, üç dört hafta tartıştık, olacak iş değil dedik, vazgeçtik." Türkiye'de reform olmadan dinden medet ummak, ki bunu Macit Gökberk'in yazısında da görmek mümkün; zordur. Yani, dini zamanımıza Atatürk uydurdu, herkeste olmasa bile aydınlar grubunda. Bir büyük bölümde din laikleşti. Daha doğrusu devlet. Fakat hâlâ gereğince laikleştiğini söyleyemeyiz. Bazı hurafeleri ile yaşamaktadır.

Tunus'a, Cezayir'e gittim. Onlar da İslam memleketi. Orada bir Atatürk olmadığı halde, Fransız etkisiyle zaten laikleşmişti aydınlar. Yani Atatürk bizde bunu çabuklaştırdı. Eğer o olmasaydı bugün biz hangi seviyedeydik? Yani kısaca Atatürk döneminde olan sentezin

en önemli ögesi Batılılaşmaktır. Atatürk'ün Tanzimat'tan ve kendinden öncekilerden ileri gittiği bir şey var: Tanzimat, Jön Türkler ve İttihat Terakki, hepsi Avrupa hayranları diye anılmışlardır. Bence yanlış, ince bir tabakaya geçti İstanbul'da. Halbuki, Atatürk'ün yaptığı hareket Batılılığı halka getirmektir. Laikliği, burada isterseniz artık çağdaşlaşmayı kullanabiliriz. Yanlış anlaşılmasın çağdaşlaşmayı, hayatı öteki dünyadan kurtarmak, bugünkü gerçek dünyaya bağlı bir insan ve devlet oluşturmak için Batı'ya teveccüh etti; Batı'nın hayranı olmak için değil, Batı'nın düzeyine ulaşmak için. Şimdi sentezi meydana getirmek için evvela ne yapacağımızı bilmemiz lazım: Atatürk'te bir sentez programı vardır. Programını vermiştir, icraatına da girişmiştir. Ama arkadan gelen akımlar bunu günden güne geriye tepmektedir. Geriye itmektedir, içinde bulunduğumuz bugünlerde ne şekil alacaktır onu bilmiyorum. Dinin laikliğini görüyoruz idarecilerde; laikiz diyorlar, hâlâ Avrupa'da işçilerin çocukları Kuran kursuna devam ediyor. Bazı konularda din ön safhaya

geçecek gibi oluyor, tekrar önlem alınıyor. Bunun mücadelesi var. Kavram karışıklığından kurtulup Atatürk devrinde tayin edilmiş ilkeleri ama hakikaten somut ve herkes kendine çekmeden uygulamaya başladığımız gün, sentez yoluna gireceğiz. Senteze girmiş değiliz. Şöyle söyleyeyim: Atatürk sentezin programını vermiştir, uygulamasına başlamıştır. Fakat arada başka devirler geçirdik. Biz bugün Atatürk'ün verdiği program içinde çalışmaya devam fırsatı bulursak senteze girebiliriz, uygulanmasına devam edebiliriz. Şu anda tamamlanmamıştır.

M. K.: *Hocam, Önay Sözer'in bir başka sorusuna geçiyorum. Soru şu: Özellikle Anadolu arkeolojisi çevresindeki deneylerinize göre dillerle kültürleri nasıl bir ilişki içinde görüyorsunuz? Dil teknik bir iletişim aracı mıdır; yoksa kültürdeki "düşünme tarzı"nın, "zihniyet"in doğrudan bir anlatımı sayılabilir mi? Çeşitli diller konuşmuş olmasına karşın, Anadolu kültürleri arasında maddesel yapılarına, işlevlerine ve düşünsel eğilimlerine göre belli bir ortaklıktan söz edilebilir mi?*

E. A.: Efendim kendi başına bir kere bağlayıcı bir unsur değil. Bugün Amerika'yı ele alırsak, Amerika'da hangi dil konuşuluyor? İngilizce. Ee, o dil İngiltere'de de konuşuluyor. Yani Amerikalı İngilizce konuştuğu için Amerikalı değildir. Bir tek dili bütün toplum konuştuğu için bir dil vahdeti vardır. Anlaşmak esastır ve anlaşmak için de bir tek dil konuşmak lazımdır. Bu (A) dili olur, (B) dili olur. Yani Amerikalılar için dil İngilizce. Yoksa İngiliz dili onun için kutsal bir şey değil ki... Mayaca da olabilirdi o dil, Türkçe de. Bu itibarla dilin kendisi bir inanç konusu değildir. Mesele, bir dili ortak olarak kullanabilmektir. Anadolu'da çeşitli diller konuşuluyordu ve ona rağmen bazı kültür vahdeti vardı. Hiç olmazsa bölgesel kültür birliği vardı. O da başka... Tabii musiki, sanat dilin dışına çıkan bağlayıcı araçlardır. Onların da rolü büyük.

M. K.: *Yapı faaliyeti belki?*

E. A.: Yalnız şunu diyelim ki bir memlekette çok dil konuşuluyorsa, orada dil birliği olmadığı için bir ulus, bir uyumlu topluluk

yoktur deriz. Bu dil Arnavutça, Farsça olmuş, hiçbir şey ifade etmez. İngiltere, Kanada, Amerika misali gibi. Atatürk Anadolu'ya hâkim olduğu zaman, bunu yazılarımıza geçirebilir miyiz bilmiyorum ama, ben size söyleyeyim. Kabinede Lazca, Çerkezce, Boşnakça, Bulgarca, Yunanca, Arnavutça –benim bildiğim altı dil vardı– konuşan bakan vardı. Ee, bu olmaz tabii, böyle bir ulusal devlet kurulamazdı. Onun için Atatürk dil vahdetine gitti. Bu şarttı. Bizim memlekette elbet bu Türkçe olacaktı. Mesela Araplar, aynı dili konuşuyorlar, o kadar devlet var. Bu da bir başka örnek. Demek ki bir ulusun bir dili olması lazım. Çok dili oldu mu, nitekim bunun da örneği var Avrupa'da: Belçika. Mücadele oluyor, önüne geçilemiyor.

M. K.: *Ulusal Kültür'ün evrensellik boyutunu tanımlar mısınız? Bir de evrensel olmadan ulusal olmuş kültürler var mıdır; yoksa bunları yerel olarak adlandırmak daha doğru olmaz mı? Bir ulus haline gelmek zaten evrensel bir başarı değil midir? Evrenselliği özellikle günümüz*

açısından nasıl anlamak gerekir? Türk kültürünün evrensel değerleri var mıdır? Bunları Önay Sözer soruyor yine, bu konulara kısmen değindiniz ama, ben soruyu yine okudum.

E. A.: Bugün bunlara daha önceki konuşmalarımızda değindik. Bir kere bir evrensel kültür vardır. Bu evrensel kültür ulusal kültürlerin katılımıyla oluşur. Ama her ulusal kültür de evrensel kültüre katkıda bulunmayabilir. Bugün bizim Batı kültüründe bazı yerel kültürler hariç kalmıştır. Yeteri kadar Çin uygarlığı, yeteri kadar Japon ve Hint uygarlığı evrensel kültüre girmemiştir. Bu itibarla bugünkü evrensel kültür eksiktir. Tam evrensel olması için, ona doğru gitmektedir. Japonlar ve Çinliler de yavaş yavaş almıştır yerlerini. Konfüçyüs'ü, Tagore'u tanıyoruz. Ama tam anlamıyla bütünleşmemiştir. Şimdi bir evrensel kültür var ve bu daha çok Batılı anlamdadır.

M. K.: *Evrensel kültür deyince bugün dünyada genellikle anlaşılan Batılı değerler sistemi oluyor değil mi?*

E. A.: Öyle oluyor. Buna biraz Şark'ın mistisizmi, Mevlânâ; bizim Türk kültürünün Batı'ya verebileceği, hümanist kültüre verebileceği bir katkıdır. Devri içinde düşününüz, bugün de bir Papa kadar evrensel adamdır.

M. K.: *Ama bu evrensel kültüre katılmış değil. Tıpkı demin söylediğiniz entegrasyon meselesi açısından. Avrupalı ilgileniyorsa nihayet bir çeşni, bir pitoresk merak gibi değil mi?*

E. A.: Ama olsun, şimdi 13. yüzyılda Konya'da öyle bir medeniyet var ki; kervansarayları, yolları, köprüleri var, suları akıyor, güzel bir mimarisi var. Dünyanın her milletine kapısını açan bir felsefe var. Bu o devir için büyük ileriliktir. Şark'ın mistik havası muhakkak ki bugünkü dünyanın aleyhinedir. Ama bazı faziletler de getirmektedir. Onun için evrensel kültür bugün daha çok Batı kavramı içinde gelişmiş, Şark'tan alabileceği, ama büyük değişmelere sebep olmayacak bazı insancıl taraflar var. Çok medeni olmuş, egoist, kimseye ihtiyacı olmadığını sanan Batılı insan tipinin Şark'tan öğrenebileceği bir

şeyler var. Yani bu tarafı da eksiktir. Bunları unutmamak lazım. Fakat bizim Türkiye için mühim ve söz konusu olan şey, Batı medeniyetine entegre olmamızdır. Sualinizi bir kere daha tekrar eder misiniz?

M. K.: *Bir ulus haline gelmek zaten evrensel bir başarı değil midir?*

E. A.: Hayır. Ben buna katiyen taraftar değilim. Bu, evrensel başarı değildir. Humeyni de bir devlet kurmuştur. Hem de ulusal devlet. Hiçbir zaman yalnızca bir ulusal devlet kurmak evrensel başarı olamaz. Bilmiyorum bu sualle özel olarak ne kastediliyor. Eğer benim anladığım şekliyle ise cevabım tamamen olumsuzdur.

M. K.: *Tek belirleyici faktör olamaz diyorsunuz.*

E. A.: Evet, tabii. Geçen gün buraya bir Alman tarihçi geldi. “Atatürk devleti kurarken ulusallık, Batı veya çağdaşlaşma şarttır” dedi diye vurguladı. Başka türlü ulus meydana getiremezsiniz. İşte Humeyni’yi yine misal

verebiliriz. Çağdaşlık söz konusu değildir. Ama adam bir devlet kurmuştur.

M. K.: *O zaman siz Batı değerler sistemi ile entegre olmadıkça...*

E. A.: Bizim Şark'tan, Şark'ın kötü örneğinden bahsetmiyoruz. Yoksa Sümer de Şark'tır. Hatta Avrupalı "ex oriente lux" der, yani "Işık şarktan gelir." Yalnız güneş değil ışık, medeniyet de oradan gelir; bunu müdriktir Avrupalılar. O örnekten bahsetmiyoruz yani Gazali Şark'ından, softaların Şark'ından bir şey beklediğimiz yok.

M. K.: *Peki efendim. Türk kültürünün evrensel değerlerinden biraz bahsedelim. Buna örnek olarak...*

E. A.: Türklerin hakikaten Uygurlar devrinde çok yüksek bir seviyesi vardı. Hatta müteharrik harf kullanan ilk millet olarak gözükmürler. Bu bakımdan bunlar çok önemli noktalardır. Bunun gibi tetkik edilmemiş tarafları olması gerekir. Benim branşım değil, fakat yakınındaki konulara ilgi duyan bir

insan sıfatıyla belirtiyorum. Oradaki tetkikattan öğrendiğime göre, ilk müteharrik harfleri kullandıklarını bir Alman yazıyor... Selçuk medeniyeti bence büyük bir medeniyettir, şüphe yok. Rasathaneleri, medreseleriyle. Belki illa methetmemek için bir şey söylemek lazımsa o zaman deriz ki; İslam devrinde 9-10. yüzyılda kimyanın, cebirin ortaya çıkarıldığı devirdeki zihniyetin devamıdır ve o Selçuklularda vardır, Osmanlıların da ilk yüzyıllarında sürmüştür. Bizim mimarideki başarımız birinci sınıftır. Onu da bugün konuştuk. Tek bir mekânda çok kişiyi toplama imkânı, zirve noktasına Türk sanatında ulaşmıştır. Mesela Ayasofya kubbesi bir metre daha büyüktür ama imamı görececek cemaat bir tek kubbe altında toplanmamıştır. Dağınık hacimler vardır. Vatikan'da da öyledir. Bu Osmanlıların dünyada birinci derecede anılacak başarılarından biridir. Minyatür sanatındaki gerçekçiliğimiz vs. Bunların çoğu dünyayı yerinden oynatacak şeyler olmamakla beraber var... Kabul edilse de edilmese de bir kere mimari sanatımızla dünya literatürüne

katkıda bulunmuşuz. Bir zamanlar hiç kabul edilmezdi, bugün artık yerimizi almaktayız.

M. K.: *Efendim bir de arkeoloji-etnoloji ilişkisi üzerinde duralım, Yine Önay Sözer soruyor: Özellikle ülkemizdeki, yüzyıllardır değişmemiş izlenimi veren yerel yaşama tarzları göz önünde bulundurulursa, etnolojik bulguların arkeolojik çözümlemeye yardımcı olacağı söylenebilir mi? Söylenebilirse, bu konunun sınırları nedir?*

E. A.: Sınırları geniş değil ama var. Mesele bir iki örnek vereyim: Önemli olmayabilir, Mevlânâ'nın kavuğu Hititlerden gelmedir. Ne bileyim, köylü hanımların başında yanlış olarak fes dediğimiz bir başlık vardır ve üzerinde altınlar veya gümüş paralar asılıdır, süslerler. Aynısı Hititlerde vardır. O bir fes değildir, Fas'tan aldığımız fes değildir. Anadolu'nun kendisine has. Biz arkeolojide tesadüfen Yunanca isim vermişiz, alakası yoktur, "polos" demişiz. Alçak bir külahtır. Silindir kesimlidir ve üzerinde Hitit devrinde yuvarlak rozetler vardır. Bugün altınlar, gümüşler var. Aynı gelenek devam eder. Mimaride de var. Bugün

konuştuk. Ama bunlar bence yararlı şeyler değil. Çünkü 3.000 yıllık kültür, folklorizm yaşıyor, musikide de öyle. Bize faydası yok. Yalnız arkeolojik problemleri çözmede yardımcı olabiliyor. Biz bugün Hitit devrindeki bir mimari problemle karşılaştığımızda pekâlâ civar köylerdeki yapılardan ilham alarak bazı konuları çözebiliyoruz, yorumlar yapabiliyoruz.

M. K.: *Ee tabii mimarlık, sanatlar içinde maddi çevreye en çok tabi olanı. Teknoloji, işçilik tarafı da var.*

E. A.: Her neyse, bunların Türk kültürünü geliştirmekte büyük bir yararı yoktur. Ama şunu diyelim ki, eski kültürlerin sahibi ve onun varisi olduğumuzu –hem Mevlânâ’nın külâhı hem kadınların başlığı, daha pek çok böyle şeyler, Bektaşî baltası gibi iki taraflı örnekler– gösterir. Bizi o dünyadan koparmayan işaretlerdir.

M. K.: *Bu bahsettiğimiz yazınızda “Ulusal kaynaklardan yararlanmak demek, eski Türk ve Türkiye kültür mirasını olduğu gibi sürdürmek*

değildir. TRT'de 'Türk Sanat Müziği' ve 'Türk Halk Müziği' adları altında icra edilen eserler; özünde artık folklor alanına geçmiş yapıtlardır" derken çok yanlış bir soruna değinmiş bulunuyorsunuz. Amaçlardan biri de bu tür folklor ürünlerini "çağdaş düzeye ulaştırmak" olduğuna göre, her şeyden önce bunları özgün biçimleriyle tanımak ve bozulmaktan (en başta TRT gibi resmi organlarca bozulmasından) koruyabilmek gerekir. Bozulmaya karşı ne yapmalıyız? Beri yandan olay çok daha köklü: Bugün Türkiye'de etnografya müzelerinin dışında da pek çok etnografya var. Belki de asıl folklorumuz, bu müzelere sığmayan, yaşayan folklorumuz. Bunları özgün biçimleriyle saptamak için ne yapılması gerekir? Bu yaşayan şey, toplum içinde işlevsel olarak değişmektedir de. Bozulma ile değişmeyi ayırt edecek ölçüt nedir? Bunları da Önay Sözer için soruyorum efendim.

E. A.: Bunun güzel örneğini mimariden verebiliriz: Vedat²⁶ ekolü ve zamanı... Ne oldu? Osmanlı İmparatorluğu'nun mimarisini

26 II. Meşrutiyet yıllarından 1930'lu yıllara kadar devam eden bir mimarlık akımını kastediyor. Kemalettin Bey, Vedat Bey, Hikmet Koyunoğlu gibi mimarların eserlerinde görülen üslup.

aldılar, tıpkı “neo-klasik” akımlar gibi kopya ettiler. Bence faydalı oldu. Çünkü nasıl olsa devam etmeyecekti. Bizi kendi dünyamıza getirdiler. Elbette ki biz dünyadaki rolümüzü, şahsiyetimizi kendi öğelerimize bağlayarak sağlayacağız. Eğer biz Avrupa mimarisinin Türkiye’de tatbikine geçerse, onların kötü kopyası olmaktan ileriye geçemeyeceğiz. Çünkü elimizde o teknoloji yok, o olanaklar yok. Bugün yapacağımız 30 katlı binadır. Adam 20 sene önce 100 katlısını yapmış. Bu itibarla bizim yapacağımız bir milli mimaridir. Nereye dayalı? Vedat ekolündeki gibi aynen taklit değil ama ne bileyim örnekleri var. İsim de verebilirim... Sedat Hakkı Eldem gibi, Turgut Cansever gibi. Daha birçokları da var. Bu adamlar Avrupa’da da değer kazanmışlardır, itibar edilir, bizi evrenselliğe götürüyorlar.

Ama biz, düşününüz bugün güzel Emel Sayın’ı dinliyoruz. Ben alışkınım bu müziğe. Atatürk de dinlerdi ama hiçbir zaman bu memlekette alaturka musikinin örnek olamayacağını anlamış ve aklıyla Türk musikisini

istememişti. Kendi zevki için dinlemiştir. Ama biz nasıl girebiliriz evrensel kültüre dümbelekle veya telli sazla, olacak şey değil. Bunları biz folklor kıymetimiz olarak muhafaza ederiz. Ama bizim Batı doğrultusunda çağdaş düzeye ne divan musikiyle –bugün ona Türk Sanat Musikisi diyoruz– ne de halk musikisi ile ulaşmamızın imkânı yoktur. Konuştuk bunları. Alın bir Rus musikisini, Borodin’i, Korsakov’u hatta en Avrupalılaştırmış olan Tchaikovsky’yi; bu adamların daha ilk tonundan Rus olduğunu anlıyorsunuz. Dohnányi’nin, Bartok’un da öyle. Şimdi Adnan Saygun’un oratoryosunu düşünün, evet orada Schubert’i de işitiyorsunuz ama, Yunus Emre’nin ilahisi de dile gelmiştir. Bir “leit-motiv” vardır, canlı kanlı bir Türk şairini yansıtır. İşte bu olabilir. Ama yine Adnan Saygun’un eserinden söyleyeyim, duyarsa kızmasın bana, kendisine hayranımdır; *Kerem...*²⁷ Onu gördüğüm zaman, bu bir aranjmandı. Folklor şeklinde geliyor sahneye veya orkestraya. Yahut Ferit Tüzün’ün

27 Adnan Saygun’un 1940’lı yılların sonunda yazdığı opera.

Çeşme Başı... Bu kıymetimiz genç yaşta öldü, o *Çeşme Başı* da folklordur, olmaz ki. Yani öyle bir *Çeşme Başı* yazacak ki hem Türk olduğu görülecek hem de çağdaş bir dil, evrensel bir dil ile işlenmiş olacak. Mesele bu. Mimarlıkta, musikide, diğer sanatlarda da var, aslında hiç isim vermemek iyi ve doğru olurdu, böyle sanatçılarımız var ve bu yoldayız. Yani biz evrenselleşme, ulusal özelliği kaybetmemek şartıyla evrenselleşme yolundayız biraz mimaride, birkaç adamla biraz da musikide.

M. K.: *Bir de "koruma", folklorun korunması, bütün kültür mirasının korunması hakkında bize birkaç şey söylemeniz...*

E. A.: Folklorun bizde şu bakımdan bir önemi var: Toprağımızın tapusunu saklamak... Malum ya, çünkü bir gün yine çıkarlar karşımıza, "imperium romanum" derler, orası benimdir der İtalya. Atatürk tarih tezi ni bu iki millet yüzünden; biri "megali idea" yüzünden, öbürü de "mare nostrum" veya "imperium romanum"²⁸ iddialarıyla gelen

²⁸ Akdeniz için Romalıların kullandığı "bizim deniz" ve

faşizm ve diğer cereyanlara karşı çıkarmıştır. Bir bakıma bunun için kurmuştur Tarih Kurumu'nu. "Toprak sizin mi?" Hayır, Hattilerindir, biz de onların varisleriyizdir...

M. K.: *Bu folklor işini bilimsel bir enstitüsyon meselesi olarak almak gerektir. Yoksa bir popülizm yahut ideolojik mesele olarak değil demek istiyorsunuz.*

E. A.: Bugün siz çok güzel değindiniz: Osmanlılar veya Selçuklular devrinde bilhassa sanayideki veya sanatlardaki ilerlememiz loncalarla olmuştu. Neyle olmuştur; kurumlarla, kurumlaşma ile olmuştur. Askeri gücümüz de belirli bir sınıra kadar Bektaşî Ocağı, Yeniçeri Ocağı gibi kurumlarla yürüdü. Tabii hiçbir şey aynen devam edemez. Ama kurumlara daima ihtiyacımız var. Bu kurumlar olmayınca istikrar olmaz. Birikim olmayınca da kültür ve uygarlık olmaz.

M. K.: *Hocam, "koruma" sürecine ve eylemine bilimsel bir yaklaşım gerekir. Fakat folkloru*

"Roma İmparatorluğu" kavramları.

gündelik kullanımda bir amaç, yaşanacak ve yaygınlaştırılacak bir değer gibi görmemek lazım diyorsunuz.

E. A.: Şimdi etnografya... Soruda güzel söylenmiş, hâlâ müzeler dışında olan var. Onu kayda geçirmemiz lazım. Bir iki kişinin, birkaç hanım ve beyin –yine isim vermeyeyim– bazı şeyleri hususi koleksiyonlarda toplaması yetmez. Bunların sistematik olarak değerlendirilmesi şarttır. Memleketin tapusu için de lazımdır. İkincisi, evrensel ölçüde fakat karakteri olan bir Türk kültürü yaratmak için bu ögelere ihtiyacımız olacaktır.

M. K.: *Yani kaynak olarak, hammadde olarak?*

E. A.: Kaynak olarak önemlidir. Bunlar gittiği gün, bu sefer sermayesiz kalacağız. Bu etnolojik ve etnografik değerleri, milli mirasımızın, kültürümüzün, geçmiş tarihimizin bize kalmış belgeleri olarak ve aynı zamanda tapumuz olarak muhafaza etmek mecburiyetindeyiz. Bunlara dayanarak da evrensel-milli çağdaş kültürümüzü geliştireceğiz.

M. K.: *Efendim şimdi de Hilmi Yavuz'un sorularına geçiyorum. Ulusal Kültür dergisinin Temmuz 1978 sayısında, Batılılaşmanın bugün bile başarılamayışının nedenlerini Türkiye'nin kültür sorunları bağlamında ortaya koyarken bazı somut çözüm yolları da öneriyorsunuz. Bu önerilerinizden biri eğitim sisteminin yeniden örgütlenmesiyle ilgili. Önerinizi şöyle koyuyorsunuz: "Yapılacak işlerin başında Fen Lisesi kurduğumuz gibi, üstün bir sosyal bilimler lisesi açmamız gelir." Üst düzeyde bir sosyal bilimler lisesi neyi çözümleyecektir? Nedenlerini biraz daha açar mısınız?*

E. A.: Yurdumuzda bir kere TÜBİTAK kuruldu ve onun hazırlayıcısı olarak düşünüldü herhalde; Fen Lisesi kuruldu. Buna karşılık sosyal bilimler ihmal edilmiş oldu. Bir cemiyette yön veren tabaka, temel bilimler mensupları değil sosyal bilimler mensuplarıdır. Bu, bütün dünyada böyledir. Filozofların, ediplerin, şairlerin, gazetecilerin yetiştiği yerler, hatta üniversiteye girecek asistanların da bu sosyal bilimler lisesinden yetişmesi tabii olacaktır. Benim müşahedemdir, son yirmi yıldır

üniversitede artık yabancı dil bilmeyen kimse-
ler sosyal bilimler bölümlerine asistan olabili-
yor... Zaten iyi yetişmeyenler bu bölümlere ge-
liyor, belki bir iki istisna kabul edersek... Efen-
dim, ben bu hikâyeyi asıl bildiğim ve düşündü-
ğüm gibi anlatayım. Bunu konuşmuş muyduk?

M. K.: *Devam edin hocam, can alıcı bir konudur.*

E. A.: Bu meselenin çözülmesi lazım. Bu
da şöyle olmalı: Türkiye'nin her tarafından
ortaokuldan mezun çocukların imtihana tabi
tutulması ve seçilecek öğrencilerin bu sosyal
bilimler lisesine alınması usulü getirilmelidir.
Burada güzel Türkçe öğrenecekler; öyle pasif
bir terbiye ile değil aktif bir terbiye ile güzel
yazı yazmasını öğrenecekler, en aşağı bir ya-
bancı dil öğrenecekler. O zaman memleketin
aydınlar kesimi için güzel bir kaynak olacak.
Osmanlılar bile bunu yapmışlar, Enderun'da
yetiştirmişler, ee, biz ne yapacağız? Bugün li-
selerin durumunu biliyoruz.

M. K.: *Bir zarureten, Türkiye'nin şartların-
dan doğuyor, tıpkı Fen Lisesi gibi...*

E. A.: Gayet tabii, nasıl Fen Lisesi'ne lüzum görmüşsek, buna niye lüzum görmemişiz onu anlamıyorum...

M. K.: Hocam, aynı yazınızda getirdiğiniz bir başka somut öneri de bir Türk kültür kurumunun kurulmasıyla ilgili. Gerekçeniz bütün bütüne ilginç. Şöyle diyorsunuz: "Bugün sayılarının artmış olmasına karşın Türk üniversitelerinde bilimsel araştırma gerilemiştir. 18'i bulan üniversitelerimizde on yıldan beri kitap ödenekleri gerekmesinin ancak küçük bir yüzdesini karşılamaktadır. Bu durumda yakın bir gelecekte Türk üniversitelerinde bilimsel araştırma toptan kalkmış olacaktır." Bu, 1978'lerde üstelik YÖK öncesinde verilmiş bir yargı. Belirttiğimiz doğrultuda çalışma yapılabilecek bir kurum kimliğiyle bir Türk kültür kurumu kurulmasını istiyorsunuz. Batı'da böyle kurumlar var, biliyoruz. Hatta siz Rusya'da ve Balkan ülkelerinde de bu tür kurumların olduğunu belirtiyorsunuz. Türk kültür kurumu, sizin öngördüğünüz koşullarda kurulsa bile, bunun Türkiye'de bilimsel araştırma yapılabilecek alanların hangilerini kapsaması gerektiğine kim ve ne

ölçütlerle karar verecektir? Bunu da Hilmi Yavuz soruyor efendim.

E. A.: Elbette ki kuruluşun önemi büyüktür. Benim öngördüğüm şu: Bir kere bizim batımızda, kuzeyimizde hiçbir memleket yok ki yüzyıllardan beri akademisi olmasın... Bu bir kere şekil bakımından bir eksiklik. Türkiye’de üniversite var, bundan 50-60 sene önce o da yoktu, getirildi. Ama bu üniversitenin devamı olan bir akademi olmak lazım gelir. Şöyle ki: Üniversitelerde ilim yapılıyor mu evvela ona bakacağız...

M. K.: *Zaten sizin asıl vurguladığınız bu efendim, Batılılaşma yolunda bu iki kurumun birbirini tamamlama zarureti söylüyorsunuz, hatta üçlü bir sistem...*

E. A.: Yani sosyal bilimler lisesi, üniversite, akademi zinciri... Lisede yetiştireceksiniz, en iyi yetişenleri üniversiteye girecek, oradan da akademi ile iş birliği yapacak... Şimdi, bu akademi doğru kurulur veya kurulmaz. Doğru kurulması için çalışmamız lazım. Bugüne kadar kurulmayışının sebebini de

politikacılarda görüyorum, çekiniyorlar: “Bir akademi kursam on bin kişiden ses çıkacak; beni, şunu niye almadın diye...” Bunu bir gün işlemek lazım, artık kime kızarlarsa kızsınlar. Gerekli adamlar girerler mi girmezler mi, bunu da bilmiyorum, ama ilerisi için bir yol açılmış olur.

M. K.: *Böyle bir kurumsal yapı lazım diyorsunuz.*

E. A.: Evet lazım. Teşkil edildiği anda girmesi gereken kimseler girmez de olmayacak kişiler girse dahi meydana getirilmesinde yarar vardır. Şöyle ki: Akademi denilince, diyelim ki, Türkiye için çok önemli 30 branş vardır. Etnolojisinden tutun, yani halkbiliminden, felsefeye kadar 30 veya 20 branş... Bunların yüzde 100 kitabını bir arada bulundurmak... Bunu 27 üniversitede sağlamaya imkân yoktur. Avrupa’da bu, Almanya’da vardır, büyük ölçüde Fransa’da vardır. Mesela Sovyetler’deki durum şöyledir: Üniversiteler vardır ama bunlar bir akademi seviyesinde çalışan yerler değildir. Akademiyle

iş birliğindedir, irtibatlıdır, oradan kitaplar alır. Mesela ben gittiğim vakit oradaki meslektaşlarımızın sıkıntısını gördüm: Kitap meselesi. Ama akademide var. Akademi orada bir tane de değil, Moskova'da var, Leningrad, Taşkent, Tiflis'te var, bilmiyorum Kiev'de de var mı? Her neyse, ama bütün kitapları oralara getiriyorlar ve tercüme de ediyorlar. Bir nevi merkezileştiriyorlar ilmi ve hiç olmazsa memleketin dört-beş yerinde her branşın yüzde 100 kitabını buluyorsunuz.

Bizim de yapacağımız kurumun böyle olması gerekir. Yani bir kere her branşın yüzde 100 kitabını, Türkiye'de ilk defa hiç olmazsa merkez olduğu için Ankara'da ve gerekli araçlarla bulundurmak lazım. Sosyal bilimlerde bu o kadar zor değil. Yani araçlar... Nihayet ses cihazlarıdır, film-fotoğraftır, taşıt araçlarıdır, fotokopi-teksir vb'dir. Bir-iki basit laboratuvarıdır. Yani araçlar kitap tutarının yanında bir şey değildir. Bugün Türkiye'de ilim yapmak mümkün değildir. Tarih, arkeoloji, sanat tarihi hariç belki 1965'e kadar İstanbul ve Ankara edebiyat fakültelerinde

kitapların alınabildiği bir devir vardır. O zaman, oralarda yüzde 100 değilse bile yüzde 60-70'e yakın kitap vardı ve ilim yapılabiliyordu. Fakat döviz darboğazına girdiğimizden beri, –aşağı yukarı 1965, bir tarih veriyorum böylece– kitap almıyoruz sayılır. Almadığımıza göre, barut olmayınca harp de yapamıyoruz, hikâye basittir. Bunu nasıl yapacağız? 27 üniversiteye almaya kalksak, bunun maddi kaynağını ülke şartlarında nasıl bulacağız? Gerçekçi değildir. Onun için bir akademi kurulur, memlekette her branşın bütün kitap ve aracı sosyal bilimlerde bir araya gelmiş olur, pratik çözüm budur. Bundan, elbet üniversitelere kitap alınmayacaktır anlamı çıkartmamalıdır. Kimler kurar, yanlış kişiler tarafından mı kurulur, o çok nazik bir konudur ve eminim ki kurulduğu zaman da yüzde 30 iyi, layık adam girerse öpüp başımıza koyalım, nasıl olsa yüzde 70 oraya girmemesi lazım gelen adam girecektir. Ben bunu dahi yararlı görürüm. İş ki müessese kurulsun, bu araçlar, kitaplar bir araya gelsin. İzmir Üniversitesi'ndeki bir adam, aman benim

şu kitaba ihtiyacım var dedi mi, bir mektupla, belki de üniversitenin temin edeceği küçük bir masrafla ihtiyacı olan makale veya kitabın, kitabın bir bölümünün fotokopisini elde edebilsin, çalışma yapabilsin... Bu bir an evvel gerçekleşmelidir. Yani, 27 üniversite var ve bunlar bulundukları çevreyi aydınlatan kuruluşlar olarak faydalı olabilirler. Bir örnek gördüm Eskişehir’de. Başarılı sayılır. Ama birçok arkadaşım dedi ki: “Yalnız o örnekte öyledir başka yerde bulamazsınız. Burada daha evvel Yüksek Ticaret Okulu vardı. Hizmet eden adamlar vardı, onların attıkları bir temel ve meydana getirdikleri bir atmosfer vardı, o devirde oldu.” Bilmiyorum, ben kendi hesabıma 27 üniversiteyi fazla bulmakla birlikte, tabii İzmir gibi bir yerde çok faydalı olmuştur. 27 mi olurdu 17 mi konuşulabilir... Ama bu kadar üniversiteyi tam anlamıyla kitaplarla, araçlarla teçhiz etmenizin imkânı yok. Dünyanın bir iki yeri müstesna, hatta Amerika’da bile üniversite var, üniversitecik var... Orada bile birkaç devlet üniversitesiyle bazı büyük özel üniversitenin her branşta mükemmel kitapları

var. Biz ancak bir yerde oradaki akademiler gibi üniversiteleri besleyen bir sistem kurabiliriz, örnek olarak da Sovyetler'i vereyim.

M. K.: Hilmi Yavuz sormaya devam ediyor hocam.,. Sizce Türkiye'de bilim ve felsefe düşüncesinin (Batılı anlamda) ortaya çıkmamasının temel nedenleri nelerdir? Yazılarınızda, klasik bir yorum görüyoruz. Örtük ya da bazen açık bir biçimde İslam düşüncesini sorumlu tutar gibisiniz. Bu alanda farklı yorumlar olabileceğini düşündünüz mü? Örneğin İslam toplumlarında politik toplumun (devlet) bilgi üretimini belirli doğrultularda geliştirmeye, buna karşılık da belirli doğrultularda desteklemeye yönelik bir işlevi yerine getirdiğini düşünebilir miyiz? Örneğin Gustave von Grunebaum, 13. yüzyılın sonlarından başlayarak İslam toplumlarında bilgi üretiminin toplumun bütünlüğünü pekiştirici (konsolide edici) pratik ve somut alanlara yönettildiğini, dolayısıyla teorik düşüncenin, "yararı kuşkulu" sayılarak desteklendiğini söylüyor. İslam toplumlarında dinin değil ama politik toplumun bilgi ve düşün üretimini kısıtlamış olması sizce ne kertede kabul edilebilir görünüyor?

E. A.: Biz hiçbir zaman Batı ile temasa geçemedik ki Tanzimat'tan önce. Tamamen uzaktık. Doğrudan doğruya bizim bütün kaynaklarımız Şark'tı. Batı'yı henüz tanımaktayız, hâlâ da yeteri gibi intibak etmiş durumda değiliz. 1840'tan Atatürk dönemine kadar Avrupa'dan çok şeyler aldık, fakat ince bir tabaka. O da İstanbul'a münhasır. Bazı aydınlarımız Avrupa'yı anladılar. Batılılaşıma anlamında da anladılar, o yolda yürüdüler. Fakat bu, memlekette bir lüks olarak kaldı. İlk olarak Atatürk Batılılaşmayı bütün bir millete, tabana, halka tatbika koyuldu ve bir ölçüde de bu işi başlattı. Biz bugün devam ettirebiliyor muyuz, ettiremiyor muyuz, bence sorulardan birisi budur.

İslam felsefesine bağlı olup olmamak konusunu ele alalım. Şahsen İslam dinine karşı değilim. Hatta başlangıçtaki dinamik İslam dini ileri bir din olarak pekâlâ bütün temel bilimlerde başarı göstermiştir. İşte, dünyanın çevresini ölçmüştür, 'sıfır'ı bulmuştur, kimyayı cebir ilmini tesis etmiştir. Gökyüzünün haritasını açın, birçoğu Arapça isimlerdir.

Canımıza minnet böyle bir din olsa. Fakat din, o din değil artık. Reform da yapılamamıştır. Bugün reform yapılır mı? Çok gecikti zannedirim. Daha önce söyledim, Atatürk de düşünmüş, Şemsettin Günaltay Bey²⁹ vasıtası ile öğrendim; “ya reform yaparız ya da biz ancak laik devlet olarak, bu işi ayırarak çalışabiliriz. Benim İslam dinine itirazım yok, küçüklüğümde dini eğitim görmüşümdür, bugün de din üzerinde amel etmem ama Müslüman bir adamım. Yalnız devletin de din ile idare edilemeyeceğine inanan bir insanım. Bu itibarla ‘bir lokma bir hırka’ deniyor, bu ölmüştür.” Atatürk’ün sözüdür bu, son üç yüz senede ortaya gelmiş, bu dünya ile alakamızı kesiyoruz, her şeyi öteki dünya için hazırlıyoruz. Benim çocukluğumda yetiştiğim evde de insanların işi gücü beş vakit namaz kılmaktı. Oruç ve öbür dünyaya hazırlanmak. Bu cemiyetten ne bekleyebilirsiniz? Nasıl ilerler? Avrupa da böyleydi bir zamanlar ama onlar bilinen reformlarla ve tabii teknoloji geliştirmenin

29 Şemsettin Günaltay, Darülfünun ve sonra İstanbul Üniversitesi’nde tarih hocası, politikacı, 1949-1950 hükümetinde başbakan.

de kendiliğinden yarattığı atmosferle bunu hallettiler.

M. K.: *Efendim 13. yüzyıldan itibaren İslamiyetin değil de politik organizasyonun kısıtladığı meselesi...*

E. A.: Öyle oluyor da. Eskiden de devletin idaresi, peygamber zamanında ve Selçuklular ile ilk Osmanlı devrinde din yine başlıca ilkesiydi devletin. Ama okuyun Fuat Köprülü'yü, hiçbir zaman Türkler İslam dininin propagandası için gitmediler Avrupa'ya. Başka amaçlarla gittiler. Şimdi aslında o devirde 15. yüzyılda Osmanlı da 'laikti'. Ama Müslümanlığa bağlıydı. Fakat pratik olarak sanırım ki Selçuklular ve Osmanlılar ilk devirlerde, hatta bütün zamanları boyunca "hareli göz" bir tavır içindeydiler. Filvaki, mesela Kant da çok mütedeyyin bir adamdı. Kiliseye gidişi, dine bağlılığı. Fakat inançları bir tarafa, aklının verdiği, yaptığı felsefe, 'erkenntnis' veya 'reinentfernung' teorileri; bunlar hiçbir şekilde dinin tesiri altında kalmış olmuyor. Zamanlarında Abbasilerde, Emevilerde,

hatta Selçuklularda ve Osmanlılarda din büyük rol oynuyordu ama devlete yol çizmiyordu.

M. K.: *Teorik düşünceye cevap veriyor muydu o dönemde?*

E. A.: Gayet tabii. Bütün Arap ülkelerinde o devirlerde, 9-10. yüzyıllarda Türkler –o zamanlardan itibaren sızarlar, girerler biliyorsunuz– Samarra’da, İbn-i Tulun’da, Mısır’da, kendi başına bir sanat ekolüdür. Ee, o zaman her şey serbestti. Özgürlük vardı ve insan özerk idi. Sonradan değişti.

M. K.: *Siz din düşüncesinin teorik düşünceyi kısıtlamasını daha sonra 15-16. yüzyıl sonrası için söylüyorsunuz.*

E. A.: Ee, neticelere bakıyoruz; 9-12. yüzyıl İslam uygarlığı var, bir de 1600’lerden sonraki İslam dünyası var. Veya bugünkü Arap uygarlığı var. Haydi bugünkü demeyeyim, çünkü onlar da laikiz demiyorlar ama pekâlâ laik davranmasını biliyorlar. Yarım buçuk da olsa laikleştiler. Birkaçı hariç. Mesela Mısır gerektiği kadar laik bir siyaset kurabiliyor.

Biz bunu teorisikle beraber aldık, kanunlarımıza soktuk.

M. K.: *Söylediğiniz şu mu? Politik organizasyonun, devlet örgütünün teorik düşünceyi kısıtlaması, İslamiyet'in ise bu kısıtlamada rolü olmaması diye bir şey düşünülemez. Çünkü özellikle 15. yüzyıldan sonra devlet ile bu din düşüncesi, durağanlaşan, statikleşen din düşüncesi iç içedir. Düşünceyi engelleme öyle yalnız politik organizasyona yüklenemez. Aslında yine din düşüncesi başrolü oynamıştır mı diyorsunuz?*

E. A.: Dinin her şeye egemen oluşu, fetvalara intikal etmesi ve politika için dinin kullanılması... Zaten dinin ilk zamanlarındaki, eski çağlardaki rolü de buydu. Halkı inandıracaksın, sonra onu esir edeceksin, istediğin gibi kullanacaksın. Sarayda tiran, padişah en iyi bir şekilde yaşıyor, bir de çevresi. Fakir halka da "bir lokma, bir hırka" kalıyor. Öbür dünyaya hazırlanma terbiyesi halka verilmiştir, böylece sömürülüyor. Bu açık bir şey. Bunun din aleyhtarlığıyla ilgisi yok.

M. K.: *Dini de bundan münezzeh kılıp düşünce kısıtlamasını yalnız politik organizasyona yükleyemeyiz diyorsunuz.*

E. A.: Elbet. Din eğer, –hep tekrar ediyorum– Abbasiler devrindeki gibi tatbik edilse ziyanı yoktu. Nitekim iş laiklikle halledilmiştir Atatürk devrinde. Yoksa ticarete de soka-
mayacaksınız insanınızı. Şimdi efendim faizi sokmazsanız hayata, Avrupa ile yarışmanıza imkân var mı? Olacak iş değil.

M. K.: *Hilmi Yavuz'un bir sorusu daha var; aynen aktarıyorum efendim: Türkiye'de bugün kurumsal bilim düşüncesi üretebilmenin, üniversitelerin içindeki düşünsel iş bölümü ile bağdaşmadığını düşünüyor musunuz? Örneğin, Londra'da D.H. Lawrence üzerine doktora yapmış bir öğretim üyesine, haftada 12 saat Amerikan edebiyatına giriş dersleri verdirmek gibi... Kurumsal bilim düşüncesi alanında uzmanlaşma, Türkiye'nin henüz genel makro ve global düzlemde bilgi edinme gerekmesiyle çelişmiyor mu? Ne dersiniz?*

E. A.: Buna olanak yok. Bugünkü üniversitelerin yapısı filvaki YÖK'ün programında

“eğitim, öğretim ve araştırma” der, fakat araştırma için hiçbir ciddi olanak mevcut değildir. Evvela izninizle eğitim ve öğretim konusunu eleştirelim kısaca: Soruda var, Lawrence örneği... Kendi araştırma alanı olmayan, komşu bir alanda veya uzmanlaşmadığı alanda ya da haftada 12 saat ders verme mecburiyeti olunca hangi bilimsellik olabilir? şimdi bütün üniversiteler bu durumdadır. Bunun ne hocaya ne başkasına faydası var. Hoca ambale olmuştur, çalışacak vakti yoktur. Müsaadenizle yine ambale kelimesini kullanayım, biraz vülger ama, talebe de aynı durumdadır. Pasif yetişiyor. Bütün gün dinliyor, kendisi bir şey yapamıyor, hatta bir ödev bile yapılmıyor. Seminerler kalktı. Türkçe dahi öğrenemeden mezun olacak. Hoca da zamanını ders vermek ve imtihan yapmakla geçiriyor. Kaldı ki kitap zaten yok, konuşmuştuk. Onun için üniversitede ilme olanak yok. Yani üniversitelerimizin bugün ilim yapmaya yapıları uygun düşmemektedir. Onlar çevreyi aydınlatırlar, belki bazı branşlarda bir dereceye kadar uzman yetiştirilebilirler ama

araştırma söz konusu değildir ve böyle gittikçe, gittiği takdirde Türkiye’de ilim hiçbir zaman olmaz. Onun içindir ki, ben biraz önce yüksek bir kuruluşun, daha YÖK kurulmadan çok önce gereğini yazdım. YÖK’ü eleştirmek için söylüyor değilim, o başka bir konu. *Ulusal Kültür*’deki yazım 1978’dedir, o zaman YÖK yoktu değil mi?

M. K.: *Ayrıca sizin söylediğiniz YÖK’ün, diğer kuruluşların da dışında bir olay. Yani YÖK olsa da olmasa da...*

E. A.: Olmasa da 27 üniversiteden ilim toplamamıza imkân yok. Esasen döviz sıkıntısından zaten araştırma işi darboğaza girmişti. Daha doğrusu bugün ve bundan sonrakiler nasıl ilim yapacak? Mesela, araştırmacılar 1965’ten 1990’a kadar olan kitapları bir arada bulamayacak, bu kopmuştur artık.

M. K.: *Üstelik telafisi de mümkün değil, nasıl temin edersiniz o kitapları artık. Deminki soruyla birlikte düşünersek, yani akademi konusuyla, üniversitede çalışan insanların yalnızca ders verme*

mecburiyet veya göreviyle yükümlü olmalarına da karşısınız. Yani zaman zaman bazı elemanlar ders yükü olmaksızın araştırma yapabilmeli.

E. A.: Efendim, üniversite kavramı içinde zaten vardır bu. Amerikan, Avrupa üniversitelerindeki “sabatikl”³⁰ uygulaması buna olanak sağlar. Bu yedi senede bir olduğu gibi, aslında yedi sömestrde bir uygulanabilir. Hocaya üç buçuk senede bir araştırma yılı sağlamak. Avrupa üniversitelerinde buna karşılık geniş bir tatil uygulaması yapılır. Bizim eski usulümüz. Kışın da bir tatil. Hocanın da nihayet bir altı-yedi saat dersi vardır. Bizde de böyle idare edilirdi.

M. K.: *Düşünmeden, hazmedilmeden heves-kârlık ve özentî sonucu yapılan yenilikler; bizde bu sistemi YÖK’ten çok önce değiştirmiş değil miydi?*

E. A.: Öyle oldu. O usulün çeşitli faydaları vardı. Hem eğitim hem araştırma bir arada yürüyordu. Diğer taraftan öğrencinin de boş zamanı oluyordu. Hocanın çizdiği yolda

³⁰ Sabatikl / sabbatical: Yurtdışında uygulanan, altı yıl çalışan akademisyenlere bir yıl ücretli izin verilmesini öngören “sabbatical izin” sistemi.

kendi kafasını işleterek yaratıcı olmaya daha talebelik çağında olanak buluyordu, alıştıyordu. Şimdi bu da tılandı. Kabul edici, alıcı bir makineden başka bir şey değil. Onu da defterine yazıyor, hiç meşgul değil. İmtihana on gün kala onu ezberleyecek ve on beş gün sonra da unutacak. Durum budur. Diyeceksiniz ki bu biraz eskiden de böyleydi. Ama bu derecede değil. Türkiye'nin bir parlak devri vardır; 600 seneden veya 400 seneden beri yahut Kanuni devrinden beri diyelim... Üniversiteler için de 1946 ile 1966 arasında yirmi senelik bir devir.

M. K.: *Yani 1946 "Üniversiteler Kanunu" ile başlayan devir?*

E. A.: Kanunun tesisi ve kanunun doğrultusunda beslenmesi 20 sene bu yurttta sağlandı. Ama çeşitli sebeplerle –döviz, nüfus artışı, üniversitelerin çoğalması– bu parlak devir söndü ve şimdi de sığırda indi. Soruyorum, bakıyorum, hiç kitap almayan enstitüler dolu. Bazıları da üç beş kitap. Üstelik dışarıdan gelen kitap, 5.000 ila 50.000

lira arasında. Bunu hangi maliye umum müdürüne kabul ettireceksiniz? Üniversitenin parlak döneminde bile zor olurdu. Macit Gökberk'in dekanlığı döneminde güzel bir hikâyesi var; bütçeden paraları kesiyormuş Bütçe Umum Müdürü. Sormuş Macit Bey; Avrupa'da mı okutmak istersiniz oğlunuzu burada mı, diye. O da tabii Avrupa'da demiş. Ee, nedir Avrupa? Avrupa farklı demiş. Gökberk de "Siz bu parayı kaldırmazsanız biz de Avrupa gibi oluruz" demiş. O günlük parayı kurtarmış. Fakat bu her zaman olacak şey değildir. Şimdi zaten daralıp küçüldü.

M. K.: *Hocam dünyanın her yanında üniversitenin başlıca iki görevi; araştırma ve eğitim...*

E. A.: Araştırma, eğitim ve öğretim diyelim...

M. K.: *Şimdi artık eğitim-öğretim ön plana çıktığı için, görevin diğer önemli yarısı olan araştırma kayboldu diyorsunuz.*

E. A.: Kayboldu. Üniversitede yapılmasına imkân ve ihtimal yok.

M. K.: *Dolayısıyla araştırma olmayınca da teorik yeni düşünceler geliştirilmesi otomatik olarak kalkıyor. Gündem dışı oluyor.*

E. A.: Nerde kurumsal çalışma? Günde dört-altı saat ders veren adam hangi kafayla çalışacak? Hangi zamanda okusun ve dünya ilminin bugünkü seviyesine ulaşsın, sonra da ona katkılarda bulunsun? Konuşmaya değmez.

M. K.: *Üniversiteler böylece, ders yükü mecburiyeti de gelince artık bir araştırma kurumu olmaktan çıkıp yalnızca bir eğitim kurumu haline dönüşmüş oluyor.*

E. A.: Dönüşüyor ve zamanla bu tabii araştırmayı yok ediyor. Bizim bugünkü üniversiteleri oluşturan insanların yüzde 70'inde en aşağı bir dil bilen, hatta iki-üç dil bilen insanlar var. Bunu iftiharla söyleyebilirim ki bizim Türk üniversiteleri mesela, Almanlar Fransızca bilmiyorum deyip çıkar ya da Fransız İngilizce bilmem der, bizim içimizde iki dili bilenimiz yüzde 60-70'tir. Dünyanın pek az memleketinde bu kadar iyi yetişmiş insan bulunur. Bu yetişmiş insanlara bugün olanak yok.

M. K.: *Kullanılamayan bir birikimin olduğunu da söylüyorsunuz. Bu bizde her alanda görülen bir durum.*

E. A.: *Şu anda Türk üniversitelerine imkânlar verilse, biz dünyanın en parlak üniversiteleri arasına gireriz. Çünkü insan materyalimiz Avrupa'dakinden ortalama olarak geri değildir. Bu itibarla bir bakıma mücehhez olduğumuz bazı şeyler itibarıyla Avrupa ölçüsündeyiz. Ama bu imkânı kullanamıyoruz. Potansiyeli kullanamıyoruz.*

M. K.: *Hocam, biraz da tarih yazıcılığı konusuna değinelim. Bunları da Önay Sözer için soruyorum. Ülkemizde cumhuriyetten bu yana gerçekleştirilen tarih çalışmaları en çok hangi doğrultuda olmuş ve bunlar hangi genel sonuçlara varmıştır? Bu çalışmaların, sıradan insanın "tarih bilinci"ne bir katkısı olmuş mudur? Tam tersine tarih bilgilerinin "popülerleşmesinin gerici-tutucu bir ideolojiye "şovenizm"e yaradığı söylenemez mi?*

E. A.: *Bunların her ikisi de oldu. Bir kere olumlu yönünden konuşalım. Bir Ömer Lütfi*

Barkan çıktı, birçok değerler daha... Herkesin ismini veremeyeceğim. Başta öncü olarak onu görüyorum. Avrupalılara da öncülük etmiştir. Arşivlere girip iktisat konularına eğilmesiyle... Fransız tarihçilerinden, şahsen konuştuğum yabancılardan öğrendiğime göre Barkan saygı gören bir ilim adamımızdır. Fransızların şu sözü var: "Biz tarihi artık Barkan'ın çalışmalarından yapacağız." Demin sözünü ettiğim 1946-1966 devrinin kıymetli adamlarından birisi bu. Halil İnalcık ve daha birçok isim sayabiliriz. Daha sayarsam, saymadıklarım ihmal edilmiş olur. Ama Ömer Lütfi'yi yalnız zikredersem kimse bir şey diyemez. İnalcık da öyle. Bunlar Türk tarih çalışmalarına yeni bir doğrultu verdiler. Köprülü de öyleydi. Devrinde Avrupalılara üstat durumdaydı. İyi çalıştı, arşivlere sahip olmanın dışında sentezci bir insandı. Bu itibarla Avrupa'yı takip eden değil, Avrupalının kendisini takip ettiği bir adam oldu. Ömer Lütfi Barkan bir aşama daha ileridir bence. Çünkü çok sistematik çalıştı. En ince noktalara kadar gitti. Köprülü kaymağı topladı.

Zeki bir insandı. Kaymak tabakası ile şöhret elde etti. Metodu da vardı. Bunlar çok güzel örnek olmuştur.

Sonra bunlar popölarize edildi. Çeşitli kimselerce, profesör olsun olmasın. Bu iktisadi görüşler, durumlar ele alındı.

Şimdi olumsuzza geliyoruz... Bizim Osmanlı devrinin büyük bir kabahati var, daha doğrusu Türk eğitim sisteminin bir kabahati. Elbette ki memlekette gençliğimizi iftihar ettiği bir tarihle teçhiz edeceğiz ama hep şanlı Türk ordusu deyip de hiçbir zaman Türk ordusu mağlup olmamıştır terbiyesi ile yetiştirirseniz karşınızda yalnız şovenist olan bir insan tipi göreceksiniz. Türklüğün fazileti, büyüklüğü anlatılmalı. Bir Türk genci bununla iftihar edebilmeli.

Ama bizim bunu ciddi çalıştığımız zaman, organize olduğumuz ve kurumsal yapıyı meydana getirdiğimiz zamanlarda geliştirdiğimizi de bilmeli. Sonra kurumların yozlaşmasını, onları yenileyemediğimizi, işte dinsel hurafelerin etkisi altında kalışımızı ve değer kaybedişimizi de bilmeli. Eğitim bakımından

bunu şart görüyorum. Güçlü ve zayıf yanlarıyla tarihin gerçeği aynen öğretilmeli. Korkacak bir şey yoktur; tarihin gerçeğini olduğu gibi verecek güçteyiz. Mesela, her zaman itilip kakılmış, sömürge olmuş bir devlet olabılırdık. Öyle değiliz. Bu itibarla çöküş devrimizin sebepleri ve kötülükleri gençlerimize öğretilmeli. Bir ecnebinin karşısında konuşurken söylediği söz değerini bulmalı, gülünç hale düşmemeliyiz. Bu nazik bir konudur. Bu, söylediklerim yanlış da anlaşılmamalıdır. Ben Türk sanatını, siz de biliyorsunuz kitaplarda yazdım. Avrupa’da iki cildin çıkmasına ben vesile oldum. Osmanlı ve Selçuklu dönemlerini yazılma ve tanıtılması için on binlerce cilt basılmasını ben organize ettim.

Bunu söylemek ihtiyacını duyuyorum ki bana “Sen Türk sanatından ne anlarsın” demesinler diye. Ben Türk sanatını bilen ve takdir eden bir insanım. Yani, şovenist düşünce baki kaldıkça, egemen oldukça olumlu bir şey bekleyemeyiz. Bu bir afyondur, başka bir şey değildir. Türk gençliğini öyle bir bilgiyle teçhiz edeceksiniz ki, “Ben Sinan’ın torunuyum”

diyebilecek. Çünkü bilincine varmış olacak. Ama kendisine filanca padişahın yanlışlıkları anlatılınca da bunu”, “Evet öyleydi, her zaman her yerde böyle şeyler olabilir” diye karşılayabilecek hazırlıkta olmalı. Gerçeği yabancıdan öğrenmemeli. Tarihi gerçeklerden ayırıp yalnızca gurur duyulacak hikâyeler demeti haline getirmenin anlamı yok.

Ek

“Milli Müze”; ya da “Devlet Müzesi” yani tarihsel dönemlerin ve günümüz sanatının eserlerini kronolojik olarak birlikte sergileyen bir merkezi müzenin yokluğuna dair...

M. K.: *Efendim, biliyorsunuz size Türkiye’de geçmişimizden günümüze bütün uygarlıkların ve elbet yaşadığımız zamanın sanat koleksiyonlarını bir arada teşhir eden bir büyük merkez müzesinin kurulamayışında arkeologları da sorumlu ve kusurlu saydığımı söylemişimdir. Yani sanat yaratıcılığını kronolojik şekilde insanlara sunan, mukayese imkânı veren bir müze... Türkiye’deki müzeler maalesef “tarih ve arkeoloji” kavramlarına sıkışmış. Bunda müzelerin ‘ata’sı olan İstanbul Arkeoloji Müzesi’nin ve elbet cumhuriyetin*

sembolü tarihi araştırmalarına ağırlık veren kültür politikalarının etkisi var. Yabancı arkeologların öncü çalışmaları var. Sonra sizlerin, sizin jenerasyonun yaptıkları... Türk müzeciliğine arkeologlar hâkim olmuş. Müzeler arkeolojik koleksiyonlarla oluşmuş. İşin kötüsü bu durum sebebiyle insanların zihninde müzelerin yalnızca tarihi eserler deposu diye yer etmesi. Müzelerde çalışan personel de büyük çoğunluğuyla arkeoloji öğrenimi görenlerden oluşmuş. Size sitem etmekte haklı değil miyim? Dünyayı bilen kimselersiniz.

E. A.: Evet, bu görüşünüzü biliyorum. Bir kere şunu bilelim; her jenerasyonun başardığı işler vardır. Bazı işler ise bekler... Zamanın ihtiyaçları, fikri hazırlık, mütehassıs personel gibi hususları düşünmemiz lazım. O devrin insanları iyi çalıştılar, Türkiye'nin çok şehrinde müzeleri dediğiniz gibi tarihçiler ve arkeologlar organize etti. Atatürk devri çalışmalara imkân verdi, teşvik etti. Biliyorsunuz, Atatürk İstanbul'da Resim Heykel Müzesi de kurdurdu.

Türk müzeciliği meydana geldi. Arkeologlar şartların neticesinde asli rol aldılar. Bence başarılı olundu. Sizin söylediğiniz çapta bir

müze kurulabilse tabii iyi olurdu. Geniş repertuvarlı öyle bir müzeye ihtiyaç olduğunu kabul ediyorum. Siz bu konuyla, müzelerle ilgili vazife gördünüz, müsteşarlık yaptınız. Zorlukları tespit etmiş olmalısınız.

M. K.: *Efendim, konuyu biraz daha açmalıyım. Demek istediğim, tarih ve arkeolojiye dayanan müzecilik anlayışında 'sanat' geriye itiliyor... Sergilenen heykeller, rölyefler sanki sanat eseri değil de arkeolojik esermiş gibi sergileniyor. Mesela takılar, gözyaşı şişeleri veya cam eşya, kandiller, kapacak ile sanat eseri heykeller aynı mekânda sergileniyor... Biliyorsunuz son yıllarda bu müzelerde bir de "etnografya bölümleri" açıldı. Anadolu'dan toplanan kumaş, giysi, el işleri, mutfak ve ev araç gereçleri gibi etnografik malzeme teşhir edilmekte. Peki bunlar etnografik ise; antik dönemlerin benzer malzemesi nedir? 'Urartu kazanı' veya 'Frig kâsesi', 'Roma kandili' ile Kütahya ya da Çanakkale seramikleri, yakın zaman takılarının hepsi etnografiktir veya el sanatıdır. Arkeologların 'yüksek sanat'ı el sanatlarını ayırt etmediklerini söylemek istiyorum.*

E. A.: Bu gibi yanlışlıklar düzeltilebilir. Artık müzeler çeşitli mesleklerden uzmanların ortak çalışmasıyla tertip ediliyor. Ama arkeologların sanat eserlerini fark etmedikleri tespitinizi isabetli bulmuyorum. Bahsettiğiniz etnografya bölümlerinin biraz iğreti durduğunu ise söyleyebiliriz.

M. K.: *Peki efendim; elbet sizi kastetmiyorum. Sizin eserlerin incelemesinde stil kritiği yöntemi kullanan bir kimse olduğunuzu bilmez miyim? Ben fikrimi bir defa da şöyle ifade edeceğim: Mesela 'Knidoslu Aphrodite' veya 'İskender Lahdi' arkeolojik eser olduğu için mi değerlidir, yoksa yüksek sanat eseri olduğu için mi? Elbet onların tarihselliği ayrı bir özellik katıyor ama hayranlık uyandıran onların estetik mükemmelliği değil midir? Bence bu müzeciler için önemli bir anlayıştır. Türk müzeciliğinde sanat duyarlılığı anlayışı bir eksiklik değil midir?*

E. A.: Bu konu müzeler idaresinde değişik mesleklerden insanların vazifelendirilmesiyle çözülebilir. Yalnızca arkeologları sorumlu tutmayın. Müzeciler için bakanlık seminerler

organize edebilir. Demin bahsettik. İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nın Veliaht Dairesi'ni Atatürk, Resim Müzesi'ne tahsis etti. Orada memleketin ünlü ressamı çalışıyor. Müze ressam Halil Dikmen Bey'in idaresine verilmişti. Ama başka örnekler olmadı. Bakın Osman Hamdi ve Halil Edhem Beyler arkeolojinin yanında resim koleksiyonu da topladılar. Hamdi Bey zaten bildiğiniz gibi ressamdı. Demek ki arkeologlar sanatla da ilgiliydi.

M. K.: *Ama sonra müzeci arkeologlarda böyle bir ilgi görmüyoruz. Bakın şu durum tuhaf değil mi? Türkiye müzelerinin idaresi şimdi Kültür Bakanlığı içinde... Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne verilmiş. Güzel Sanat Müzeleri'nin idaresi ise yine aynı bakanlık içindeki bir başka genel müdürlükte. Kimse de bu durumdan şikayetçi değil... Bir şey daha söylemeliyim. Söylediğiniz gibi Kültür Bakanlığı'nda bu konularla ilgili sorumlu görevdeyken, müzelere alınacak elemanlar arasında ressam, heykeltıraş, dekoratörlerin de bulunmasına özen gösterdim. Yönetici arkadaşlar iyice yadırgadılar.*

Yönetmeliğin buna göre düzenlenmesini istemediler. Arkeoloji ağırlıklı olacak; sanat tarihçisi de olabilir. Alışkanlık böyle; gelenek olmuş.

E. A.: İsterseniz bu konuyu şöyle toparlayalım. Milli Müze sözü yanlış anlaşılmasın. Bu yalnız bizim milletimizin eserlerinin koleksiyonunu kasteden bir müze değildir; misal olarak British Museum/National Gallery, Almanların Berlin Devlet Müzeleri, Fransa'nın Louvre'u örnektir. Adı National Gallery/British Museum'dur ama dünyanın her yerinden toplamış sanat eserleri teşhir edilir. İngiliz milletin servetidir. Fakat unutmayın, bunlar büyük servet sahibi imparatorlukların dünyanın her yerinden topladıkları eserlerle meydana getirilmiştir koleksiyonlar. Bizde böyle bir toplama gayreti olmamıştır. Bildiğiniz gibi bizde ancak Osman Hamdi Bey ile başlamış II. Meşrutiyet'te de Ziya Gökalp milli müze, milli istatistik gibi konuları söylemiş. Sonra da Ankara'daki Eski Anadolu Medeniyetler Müzesi, Etnografya Müzesi, cumhuriyet müzeciliğinin adımları olmuştur. Sizin dediğiniz gibi geniş ve farklı

koleksiyonları toplayacak, tasnif edecek ve elbet yabancı ülke sanatlarının eserlerini de elde edip sergileyecek bir büyük müze mükemmel olur. Ülkemiz için iftihar meselesi olur. Haklısınız. Fakat böyle bir müessese kurulamadıysa bunun yegâne mesullerini arkeologlar saymayın.

M. K.: *Efendim ben arkeoloji müzeleri olmasın demiyorum. Zaten olmuş. Önemli olan ülkenin yalnızca tarihsel mirasının sergilendiği müzelerle yetinmemesidir. Ülkenin geçmişte, tarihsel süreçte ve günümüzdeki sanat yaratıcılığını da belgeleyen koleksiyonları bir araya getirmiş bir müzeye sahip olmasıdır.*

E.A. : Bunu müzeciliğimizin bir büyük hedefi olarak kabul edebiliriz.

M.K. : *Konuşmayı noktalıyoruz değerli Hocam, teşekkürler.*

ALBÜM

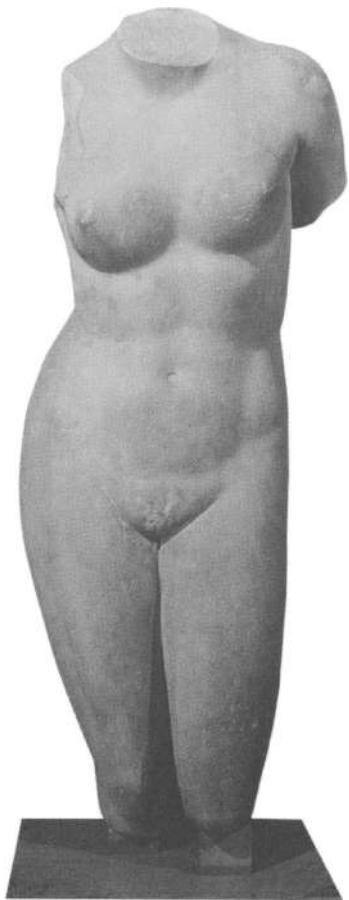
Konuşma metninde sık sık geçen “Knidos Aphroditesi” örneği, bir sanat tarihi kavramı olarak kullanılmaktadır. Ekrem Akurgal, arkeolojik eserleri inceleme ve açıklamada “stil kritiği” yöntemini esas kabul etmiş ve kullanmış bir araştırmacıdır. Onun için “form” ve “üslup” bir eserin tarihsel gelişim içindeki yerini belirleyen ve gösteren esas unsurlardır. Burada da “Knidoslu Aphrodite” temasını, Osmanlı mimarisinin Sinan devrini irdelemek için mukayeseli sanat tarihi yöntemi; bir çeşit açıklayıcı anahtar olarak kullanıyor. Ekrem Akurgal özellikle 1940’lı yıllarda ve daha sonra Ayasofya ile Sinan eserleri arasında yapılan karşılaştırmalardan kaynaklanan sert tartışmalara tanık olmuştur. Bir sanat tarihi ve üslup tartışmasından çok hamasi bir milliyetçilik ile yüzeysel taklitçilik yakıştırmalarının bilim hayatına getirdiği demagojik, yavan ve

sınırlandırıcı ortamı biliyordu. Elbet, insanlığın yaratıcılık serüvenini, sanat eserlerinin meydana geliş süreçlerini ve etkileşimlerden yoksun bir sanat yaratıcılığının olamayacağını da biliyordu. Ekrem Bey yıllarca adeta bir inatlaşma halinde süren, “Sinan Ayasofya’nın taklidini yaptı” iddiasına karşı Sinan’ı “yerli ve milli kaynaklardan yetişen bir sanatçı” sayan iddiaları zarif bir biçimde “by-pass” ederek “Knidoslu Aphrodite” anahtarıyla yılların bitmek tükenmek bilmeyen zıtlaşmasına meslek insanına yakışır bir yanıt veriyor. Nasıl Aphrodite teması yahut ideali asırlar boyu birbirinden farklı materyalle daima işlenmiş ve tekrarlanmış ise, ibadethane yapılarında da “büyük ve yekpare merkezi mekân kurabilmek ideali tarih boyunca var olmuştur” diyor. Ayasofya ve Sinan yapılarını yapı eyleminin ve mimarlık sanatının özgün gelişim örnekleri olarak açıklıyor. Tıpkı Knidoslu Aphrodite’den başlayıp Matisse ve Picasso’ya kadar gelen çıplak kadın imgesinde olduğu gibi.

Konuşma metninde yer almamakla birlikte, Ekrem Bey ile bu konuyu defalarca

konuştuğumuzu, hatta Malraux'nun "Her sanat eseri bir başka sanat eserinden ilham alır" sözlerini andığımızı da not etmeliyim. Konuşma metnine ek olarak konulan ve "ıplak" temasının değişik coğrafya, kültür, çağlardaki örnekleri ile Ayasofya, Süleymaniye ve diğer mimari rölyef resimleri, ana fikri açıklayıcı görsel belgeler olarak okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Bu eserlerin her birinin, aynı temayı tekrarlamak, aynı mimari endişeleri taşımakla birlikte "taklit" değil özgün eserler olduğunu hatırlarsak Akurgal'ın soruna nasıl duygusallıktan uzak bir profesyonel sorumlulukla yaklaştığını daha iyi anlarız.

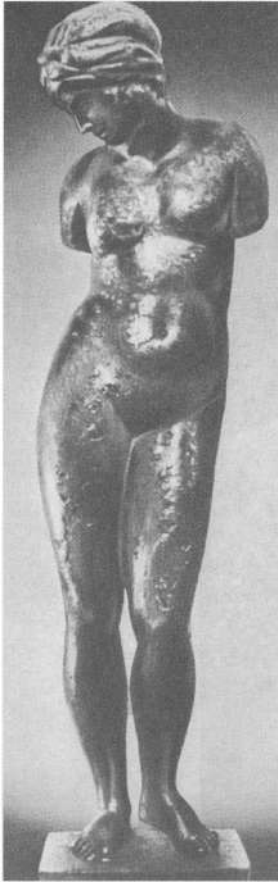
Murat Katoğlu

Ekrem Akurgal'ın
örnek verdiği,
orijinali
Praksiteles'e ait
(MÖ 5. yy.) Knidos
Aphroditesi kopyası.
Louvre Müzesi.

Knidos Aphroditesi'nin
bir başka Roma devri
kopyası. Vatikan Müzesi.

MÖ 5. yy,
Makedonya'da
bulunmuş
bronz heykelcik.
Eski Yunan
heykeltiliği
bakımından
ilk çıplak kadın
örneklerindendir.
Münih
Glyptolheke
Müzesi.

MÖ 1. yy.,
Kyme'den
(Bakırçay vadisi,
İzmir yakınları)
saçlarını yıkayan
Aphrodite. İstanbul
Arkeoloji Müzesi.

Helenistik devir,
Myrina'dan
(Bakırçay vadisi)
pişmiş toprak
Aphrodite
figürü. İstanbul
Arkeoloji
Müzesi.

Milo
Aphroditesi,
Roma devri.
Louvre Müzesi.

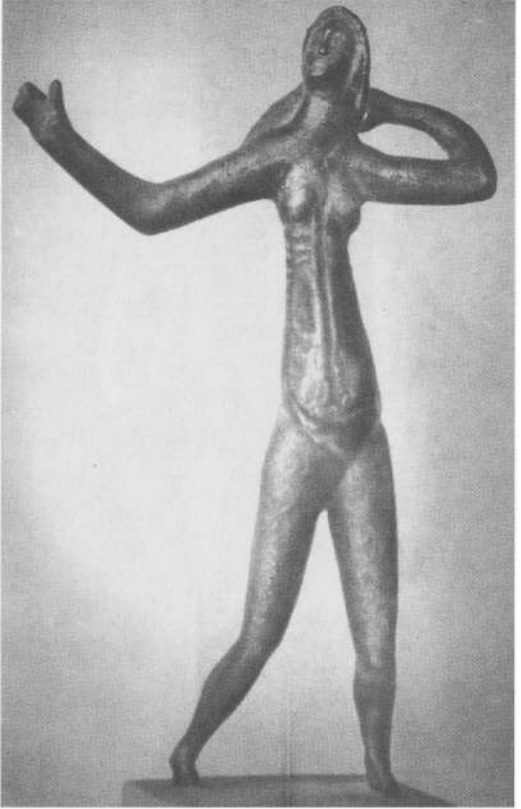

Napoli Aphroditesi, Roma devri. Napoli Müzesi.

MS 1. yy., Roma devrinden bir Aphrodite.
Çanakkale Müzesi.

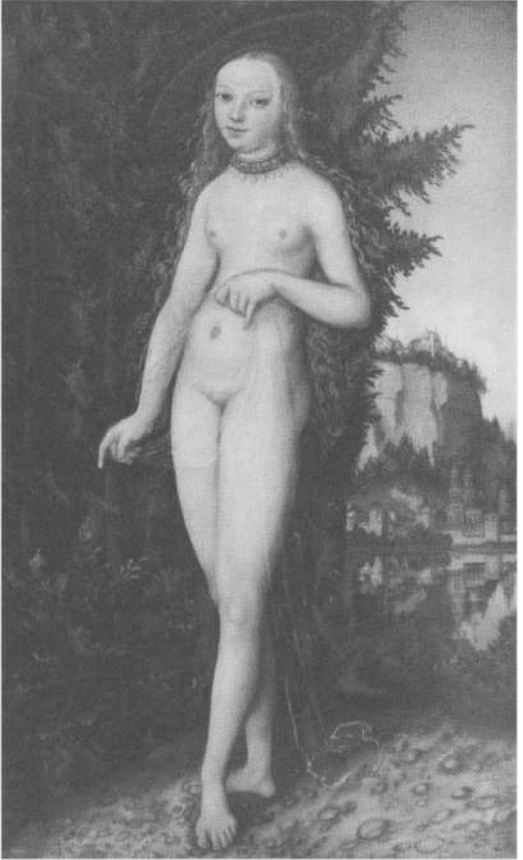
Roma egemenliği dönemi, Galya'dan saçlarını yıkayan bir Aphrodite.

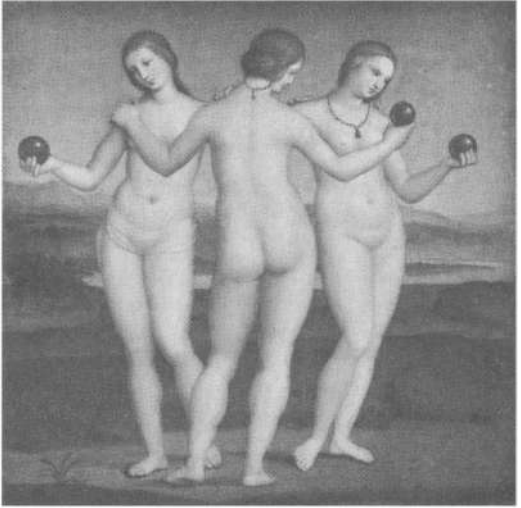
Boticelli,
Aphrodite,
1478.
Berlin Devlet
Müzesi.

Albrecht
Dürer'in 1507
tarihli *Havva'sı*.
Prado Müzesi.

Lucas Cranach, *Aphrodite*, 16. yy. başı. Louvre Müzesi.

Raphael, *Üç Güzeller*, 1505. Louvre Müzesi.

Georges Seurat, *Modeller* (detay),
1888, Paris Empresyonistler Müzesi.

Aristide Maillol, *Üç Güzeller*,
20. yy. Louvre Müzesi.

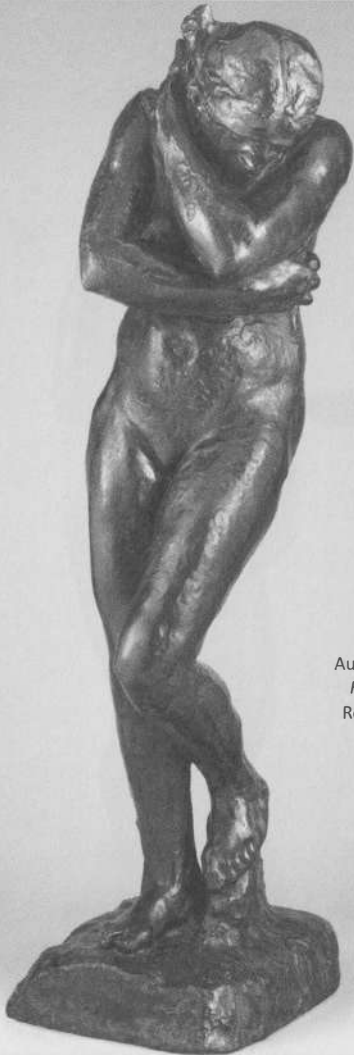
Tiziano, *Adem-Havva (İnsanın Düşüşü)*, 1550. Prado Müzesi.

Paul Rubens, *Adem-Havva (İnsanın Düşüşü)*, 1629. Prado Müzesi.

Jean Auguste Dominique Ingres,
Bahar / Pınar isimli çıplak. 1856. Orsay Müzesi.

Auguste Rodin,
Havva, 1881.
Rodin Müzesi.

Aristide Maillol,
Pomona, 1861.
Louvre Müzesi.

Charles Albert
Despiau,
Asya, 1938.
Metropolitan
Müzesi.

Auguste Renoir,
Muzaffer Venüs, 1916.
Louvre Müzesi.

Henri Matisse, *Yaslanmış ıplak*, 1909.
New York Modern Sanatlar Müzesi.

Henri Matisse, *Beyaz Fularlı Çıplak*, 1909.
Danimarka Ulusal Müzesi.

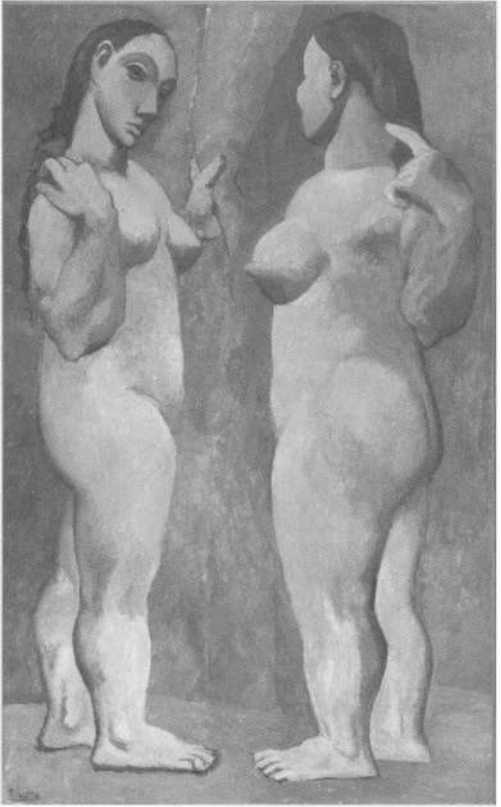
Henri Matisse, *Ayakta ıplak*, 1907. Metropolitan Müzesi.

Henri Matisse,
Uzanmış ıplak,
1907. Danimarka
Ulusal Müzesi.

Henri Matisse, *Mavi Çıplak / Biska Hatırası*, 1907.
Baltimore Sanat Müzesi.

Pablo Picasso, *İki Çıplak*, 1909. New York Modern Sanatlar Müzesi.

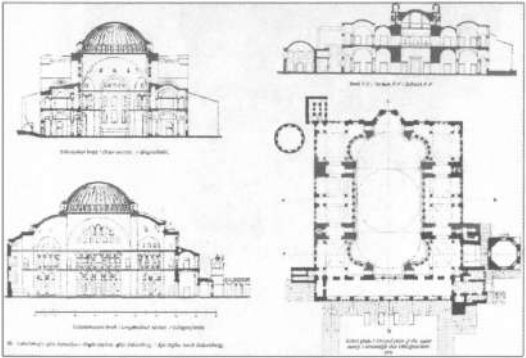
Pablo Picasso, *Yıkanmış Çıplak*, 1909.
New York Modern Sanatlar Müzesi.

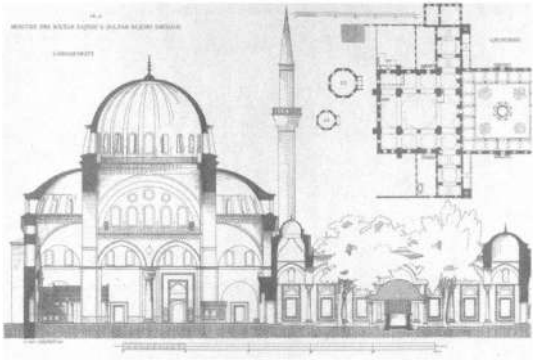
Pablo Picasso, *Bakım*, 1906. Özel koleksiyon.

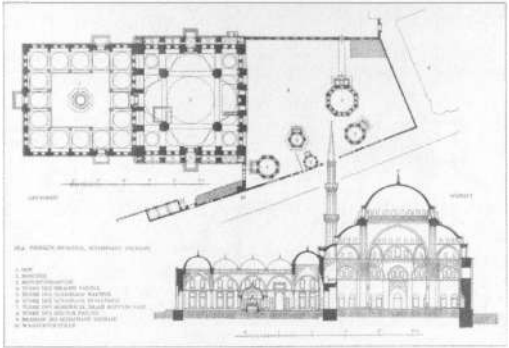
Gaston Lachaise,
Ayaktaki Kadın,
1932. New York
Modern Sanatlar
Müzesi.

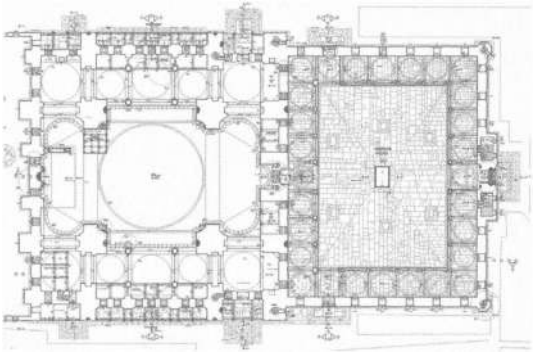
Ayasofya, MS 6. yy. plan ve kesit. Merkezi mekânın uzunlamasına geometrisi ve yanlarda nasıl bölüntüğü Akurgal'ın anlatımında yer alıyor.

Bayezit Camii, 1501-1507, plan ve kesit. Merkezi mekân arayışında ölçek bakımından olmasa da, geometrik bakımdan yekpareliğe yönelişin örneğidir.

Şehzade Camii, 1540-1543, plan ve kesit. Akurgal, merkezi mekânın belirginleşmesinin örneği olarak gösteriyor.

Süleymaniye Camii, 1551-1557, plan. Akurgal'ın anlattığı gelişim evresine göre merkezi mekan hem ölçek hem bütünlük açısından şeklini bulmuştur.

